

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

**Ochrona rodziny i życia rodzinnego w kontekście
wychowywania zgodnie z przekonaniami rodziców**

dr hab. Marek Bielecki

Prawa podstawowe
Warszawa 2020

Spis treści

I. Uwagi wprowadzające	5
II. Ochrona polskiej rodziny na tle konstytucyjnych regulacji państw Unii Europejskiej	7
III. Prawa i obowiązki rodziców w zakresie wychowania dziecka	17
III.1. Zagadnienia ogólne	17
III.2. Kwestie szczegółowe	25
IV. Prawa dziecka w procesie wychowania	37
V. Wnioski	49

I. Uwagi wprowadzające

Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami należy do podstawowych kategorii uprawnień, jakie gwarantuje na poziomie normatywnym rodzicom i opiekunom prawnym zarówno wspólnota międzynarodowa, jak i prawodawca krajowy. Analiza szczegółowych rozwiązań wymaga spojrzenia na to zagadnienie z kilku perspektyw. Niewątpliwie podstawową kwestią będzie udzielenie przez prawodawcę odpowiednich gwarancji na poziomie normatywnym. Z kolei właściwe regulacje normatywne powinny obejmować zarówno kontakty rodziców z szeroko pojmowaną władzą i instytucjami, które ją reprezentują, jak również obszar relacji interpersonalnych. Dotyczą one uprawnień w stosunku do osób trzecich, mogących ingerować w proces wychowawczy, ale także korelacji wzajemnych interesów z osobą dziecka, w stosunku do której realizowane są akty władzy rodzicielskiej. Analiza obejmować będzie w pierwszej kolejności rozwiązania przyjęte przez polskiego ustawodawcę, niemniej jednak będzie się to dokonywać w kontekście uregulowań międzynarodowych oraz podstawowych założeń przyjętych na poziomie konstytucji poszczególnych państw tworzących Unię Europejską.

Już na wstępie można stwierdzić, że Europa jest rozdarta ideologicznie zarówno w kwestiach podejścia do instytucji rodziny i małżeństwa, jak i modelu wychowania. Na jednym biegunie usytuowane są państwa, w których małżeństwo jest związkiem mężczyzny i kobiety. Z kolei drugą grupą podmiotów dopuszcza w swym prawodawstwie możliwość zawierania małżeństw przez pary jedнопłciowe. Bezpośrednio z zagadnieniem podejścia do instytucji małżeństwa związany jest stosunek prawodawcy do możliwości adopcji dzieci przez małżeństwa jedнопłciowe. To, jakie podejście do instytucji małżeństwa reprezentuje prawodawca, wpływa w znaczący sposób na model wychowania, któremu poddawane są dzieci.

Podstawową kategorią, wokół której powinny koncentrować się zarówno poszczególne rozwiązania normatywne, jak i stanowisko organów stosujących prawo, powinna być zasada dobra dziecka rozumiana w kontekście odpowiedniego rozwoju psychofizycznego.

II. Ochrona polskiej rodziny na tle konstytucyjnych regulacji państw Unii Europejskiej

Charakteryzując zagadnienie ochrony rodziny, na wstępie należy podjąć próbę dookreślenia, jak rozumiana jest rodzina i w jakich modelach może występować. W prawie polskim „rodzina” jest pojęciem normatywnym, chociaż ani ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹ (k.r.o.), ani Konstytucja RP² nie formułują jej legalnej definicji. Z dookreśleniem znaczenia terminu „rodzina” można spotkać się na gruncie przepisów ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej³ (u.p.s.). Zgodnie z art. 6 pkt 14 u.p.s. rodzinę tworzą osoby spokrewnione lub niespokrewnione, pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące. Krąg podmiotów wchodzących w skład rodziny nie ogranicza się więc wyłącznie do rodziców i ich dzieci. Szeroki zakres pojęcia rodziny określa również ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁴ (u.p.p.r.). Zgodnie z art. 2 ust. 1 u.p.p.r. tworzą ją osoby najbliższe w rozumieniu art. 115 § 11 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁵, a więc małżonkowie, wstępni, zstępni, rodzeństwo, powinowaci w tej samej linii lub stopniu, osoba przysposobiona oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Ponadto członkiem rodziny jest także inna osoba wspólnie zamieszkująca lub gospodarująca. Zarówno ustawa o pomocy społecznej, jak i ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nie wykluczają z katalogu podmiotów utożsamianych z rodziną heteroseksualnych konkubinatów i związków jednopłciowych. W ustawie z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych⁶ (u.ś.r.) pod pojęciem rodziny prawodawca konkretyzuje podmioty uprawnione do otrzymywania świadczeń rodzinnych. Zgodnie z art. 3 ust. 16 u.ś.r. rodzinę tworzą małżonkowie, rodzice dzieci, opiekun faktyczny dziecka, dzieci pozostające na utrzymaniu do ukończenia 25 roku życia, dzieci po ukończeniu 25 roku życia, legitymujące się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności, jeżeli w związku z tą niepełnosprawnością przysługuje im świadczenie pielęgnacyjne lub specjalny zasiłek opiekuńczy albo zasiłek dla opiekuna. Do członków

¹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

³ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1876.

⁴ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 218 ze zm.

⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 ze zm.

⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 111.

rodziny nie zalicza się dziecka pozostającego pod opieką opiekuna prawnego, dziecka pozostającego w związku małżeńskim, a także pełnoletniego dziecka posiadającego własne dziecko.

W prawie Unii Europejskiej przy dookreśleniu zakresu pojęcia „rodzina” zastosowanie ma m.in. dyrektywa 2004/38/WE⁷. Zgodnie z art. 2 tej dyrektywy

„członek rodziny” oznacza:

- a) współmałżonka;
- b) partnera, z którym obywatel Unii zawarł zarejestrowany związek partnerski na podstawie ustawodawstwa danego Państwa Członkowskiego, jeżeli ustawodawstwo przyjmującego Państwa Członkowskiego uznaje równoważność między zarejestrowanym związkiem partnerskim a małżeństwem, oraz zgodnie z warunkami ustanowionymi w odpowiednim ustawodawstwie przyjmującego Państwa Członkowskiego;
- c) bezpośrednich zstępnych, którzy nie ukończyli dwudziestego pierwszego roku życia lub pozostają na utrzymaniu, oraz tych współmałżonka lub partnera, jak zdefiniowano w lit. b);
- d) bezpośrednich wstępnych pozostających na utrzymaniu oraz tych współmałżonka lub partnera, jak zdefiniowano w lit. b).

Do powyższej definicji odsyła również dyrektywa 2014/54/UE⁸.

Pojęcie rodziny w znaczeniu normatywnym odbiega w pewien sposób od rozumienia tego terminu na gruncie innych dziedzin niż prawo. Analizując literaturę przedmiotu, I. Burkacka wyodrębnia m.in. następujące typy rodzin: wielopokoleniowe, tradycyjne, homoseksualne, zastępcze, rozbite, niepełne, zrekonstruowane oraz konkubinat⁹. Sądy, dokonując doprecyzowania interesującego nas terminu, opierają się bardzo często na zakresie określonym przez konkretną ustawę¹⁰.

Niezależnie jednak od rozumienia rodziny, prawodawstwo poszczególnych państw Unii Europejskiej otacza tę instytucję ochroną. Ze względu na zakres badań zakreślonych tematem niniejszego opracowania, uwaga zostanie skoncentrowana wyłącznie na regulacjach konstytucyjnych.

Polska ustawa zasadnicza proklamuje w art. 18 zasadę ochrony rodzin, macierzyństwa i rodzicielstwa. Ponadto każdy ma prawo do ochrony życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym (art. 47 Konstytucji RP). Na państwo został nałożony obowiązek, aby w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględniało dobro rodziny. Rodziny zaś znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej

⁷ Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EW (Dz.Urz. WE L 158, s. 77).

⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/54/UE z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie środków ułatwiających korzystanie z praw przyznanych pracownikom w kontekście swobodnego przepływu pracowników (Dz.Urz. UE L 128, s. 8).

⁹ I. Burkacka, *Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego*, „Artes Humanae” 2017/2, s. 72 (62–94).

¹⁰ Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 11 kwietnia 2017 r., IV SA/GI 976/16, LEX nr 2281784.

i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych (art. 72 ust. 1 Konstytucji RP). Ponadto praw określonych w art. 72 Konstytucji RP nie można ograniczać nawet w czasie stanu wojennego i wyjątkowego.

W polskich realiach proces wychowania dziecka wspierany jest przez prawodawcę przy pomocy licznych rozwiązań normatywnych, które mają pomóc rodzicom i opiekunom prawnym troszczyć się o prawidłowy rozwój fizyczny i duchowy. Nie sposób jest dokonać charakterystyki wszystkich obowiązujących rozwiązań, warto jednak wskazać przynajmniej podstawowe założenia najważniejszych regulacji. W głównej mierze dotyczą one sfery socjalnej, która zabezpieczona w odpowiedni sposób, realnie przyczynia się do usprawnienia procesu wychowawczego. Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. zastąpiła swoją poprzedniczkę z dnia 29 listopada 1990 r.¹¹ Zgodnie z przyjętymi w niej założeniami pomoc społeczną określa się jako instytucję polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężenie trudnych sytuacji życiowych, których nie są w stanie same pokonać (art. 2 ust. 1 u.p.s.). Ponadto pomoc społeczna wspiera osoby i rodziny w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwia im życie w warunkach odpowiadających godności człowieka (art. 3 ust. 1 u.p.s.). Niewątpliwie istotnym wsparciem dla rodziców i opiekunów prawnych, faktycznych opiekunów dziecka, a także dla samych dzieci jest pomoc, jaką zapewnia prawodawca w ustawie o świadczeniach rodzinnych, w postaci zasiłku rodzinnego i różnego rodzaju dodatków. Kryterium przyznania świadczeń jest m.in. niski dochód czy stopień niepełnosprawności dziecka (art. 5 ust. 1 i 2 u.ś.r.). Z kolei katalog dodatków obejmuje m.in. dodatek z tytułu: urodzenia dziecka, opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego, samotnego wychowywania dziecka, wychowania dziecka w rodzinie wielodzietnej, kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego, rozpoczęcia roku szkolnego czy podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania (art. 8 u.ś.r.). Ponadto w okresie pandemii COVID-19 przyjęto regulacje dostosowujące procedury nabywania prawa do świadczeń oraz ich wypłaty do aktualnych warunków. Na mocy ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych¹² za utratę dochodu uznano m.in. obniżenie wynagrodzenia z tytułu zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej, a także z tytułu pozarolniczej działalności gospodarczej, w wyniku warunków spowodowanych pandemią (art. 15 oa).

Program Rodzina 500 plus został utworzony na mocy ustawy z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci¹³ (u.p.p.w.d.). Od dnia 1 lipca 2019 r. pobierane jest na wszystkie dzieci, bez względu na dochody uzyskiwane przez rodzinę. Celem świadczenia

¹¹ Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz.U. Nr 87, poz. 506).

¹² Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1842.

¹³ Tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 2407.

jest częściowe pokrycie wydatków związanych z wychowaniem dziecka, w tym z opieką nad nim i zaspokojeniem jego potrzeb życiowych (art. 4 ust. 1 u.p.p.w.d.). Przysługuje ono obojgu rodzicom, opiekunom prawnym, opiekunom faktycznym oraz dyrektorowi domu pomocy społecznej, w którym dziecko przebywa (art. 4 ust. 2 u.p.p.w.d.). Sposób i tryb postępowania w sprawach przyznania świadczenia określa rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 czerwca 2019 r.¹⁴

W 2014 r. została wprowadzona Karta Dużej Rodziny¹⁵. Jest to system zniżek i dodatkowych uprawnień przysługujących rodzinom wychowującym minimum trójkę dzieci. Honorowana jest zarówno w instytucjach publicznych, jak i w firmach prywatnych. Jej posiadacze mają możliwość korzystania z mniejszych rachunków w firmach reprezentujących branże: spożywczą, paliwową, bankową czy rekreacyjną¹⁶.

Wsparciem dla rodzin, borykających się z problemami wychowawczymi są instytucje ustanowione na mocy ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej¹⁷ (u.w.r.s.p.z.). Zapisy zawarte w preambule ustawy określają jej podstawowe cele. Są to m.in. dobro dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych, troska o harmonijny rozwój i przyszłą samodzielność życiową dziecka, ochrona wolności i praw przysługujących dziecku, dobro rodziny oraz pomoc dla rodzin przeżywających trudności w opiece nad dziećmi i wychowaniu dzieci, osiągnięta przez współpracę wszystkich osób, instytucji i organizacji pracujących z dziećmi i ich rodzicami. Na podstawie art. 187a u.w.r.s.p.z. Rada Ministrów przyjęła program „Dobry Start”¹⁸. Stanowi on wsparcie dla rodzin z dziećmi z tytułu wydatków ponoszonych z rozpoczęciem roku szkolnego (§ 1 u.d.s.). Jednorazowe świadczenie w wysokości 300 zł przysługuje bez względu na dochód rodziny (§ 2 i 3 u.d.s.).

Powyższe regulacje nie wyczerpują katalogu rozwiązań, jakie przewiduje ustawodawca dla rodziców i opiekunów mających problemy materialne czy wychowawcze. Wpisują się one w konstytucyjną zasadę ochrony rodziny i jej poszczególnych członków. Z całą pewnością istniejące rozwiązania ułatwiają w znaczny sposób możliwość realizowania przez rodziców ich prawa w zakresie wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami. Ponadto warto zauważyć, że polskie unormowania wpisują się w standard obowiązujący w większości konstytucji państw tworzących Unię Europejską.

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 czerwca 2019 r. w sprawie sposobu i trybu postępowania w sprawach o przyznanie świadczenia wychowawczego oraz zakresu informacji, jakie mają być zawarte we wniosku, zaświadczeniach i oświadczeniach niezbędnych do ustalenia prawa do świadczenia wychowawczego (Dz.U. poz. 1177).

¹⁵ Zob. ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1348).

¹⁶ Zob. informacje na stronie Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej – <https://www.gov.pl/web/rodzina/karta-duzej-rodziny-ogolne> (dostęp: dnia 16 września 2020 r.).

¹⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 821.

¹⁸ Zob. uchwała nr 80 Rady Ministrów z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie ustanowienia rządowego programu „Dobry start” (M.P. poz. 514) – dalej u.d.s.

Ochrona rodziny i życia rodzinnego w konstytucjach państw tworzących Unii Europejskiej

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁹ (EKPC) proklamuje ochronę życia rodzinnego obok takich kwestii jak życie prywatne, mieszkanie i korespondencja, zakazując ingerowania w nie władzy publicznej z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób (art. 8).

Zasada ochrony rodziny i życia rodzinnego w państwach unijnych regulowana jest w różnym zakresie. Niektóre ustawy zasadnicze sytuują ją jako powinność państwa, które powinno wykazać się odpowiednią aktywnością w tym zakresie. Inne zaś przyznają prawo inicjatywy obywatelom, którzy mogą domagać się od władz realizacji przysługujących im praw. W niektórych konstytucjach łącznie proklamowane są zobowiązania państw i uprawnienia obywateli.

W konstytucji Belgii²⁰ każdemu przyznano prawo domagania się respektowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 22).

W Bułgarii rodzina, macierzyństwo i dzieci są pod opieką państwa i społeczeństwa (art. 14 konstytucji Republiki Bułgarii²¹). Ponadto każdy ma prawo do obrony przeciwko bezprawnej ingerencji w swoje życie osobiste i rodzinne (art. 32 konstytucji Republiki Bułgarii).

Chorwacja gwarantuje każdemu poszanowanie i ochronę prawną życia osobistego i rodzinnego, godności, reputacji i honoru (art. 35 konstytucji Republiki Chorwacji²²).

Podobnie konstytucja Republiki Cypryjskiej²³ każdemu przyznaje prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 15).

Konstytucja Estonii²⁴, obok pozytywnego aspektu ochrony życia rodzinnego i prywatnego, proklamuje aspekt negatywny, zakazując urzędowi państwowym, samorządom lokalnym oraz ich funkcjonariuszom ingerowania w życie rodzinne lub prywatne kogokolwiek (§26).

¹⁹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

²⁰ Konstytucja Belgii – tekst jednolity z dnia 14 lutego 1994 r., źródło: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/belgia.html> (dostęp: dnia 16 września 2020 r.).

²¹ Konstytucja Republiki Bułgarii uchwalona przez Wielkie Zgromadzenie Bułgarii w dniu 12 lipca 1991 r., <http://biblioteka.sejm.gov.pl/konstytucje-swiata-bulgaria/> (dostęp: dnia 16 września 2020 r.).

²² Konstytucja Republiki Chorwacji z dnia 22 grudnia 1990 r. (według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 2007 r.), źródło: Konstytucja Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990 r., tłum. T.M. Wójcik, M. Petryńska, Warszawa 2007, <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/chorwacja.html> (dostęp: dnia 16 września 2020 r.).

²³ Konstytucja Republiki Cypryjskiej z dnia 16 sierpnia 1960 r., <http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/cypr-pol-31052012.pdf> (dostęp: dnia 16 września 2020 r.).

²⁴ Konstytucja Republiki Estońskiej z dnia 28 czerwca 1992 r., http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/Estonia_pol_010811.pdf (dostęp: dnia 18 września 2020 r.).

Troska o rodzinę obecna jest także w konstytucjach Grecji²⁵ (art. 21) i Hiszpanii²⁶, gdzie władze publiczne mają zapewnić socjalną, ekonomiczną i prawną ochronę (art. 39).

Irlandia uznaje rodzinę za pierwotną, naturalną i podstawową grupę społeczną oraz za instytucję moralną, posiadającą niezbywalne i nienaruszalne prawa, uprzednie i nadrzędne wobec wszystkich innych ustanowionych praw. Dlatego też państwo zapewnia ochronę rodziny w jej tworzeniu i autorytecie jako niezbędnej podstawy porządku społecznego (art. 41 konstytucji Irlandii²⁷).

W konstytucjach Litwy²⁸ (art. 38), Łotwy²⁹ (art. 110) oraz Niemiec³⁰ (art. 6) ochrona i wsparcie rodziny są powinnościami państwa.

Podobnie kwestia ta wygląda w ustawie zasadniczej Malty³¹, gdzie poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego zaliczono do katalogu podstawowych praw, tj.: prawa do życia, wolności sumienia i wyznania, wolności wyrażania poglądów, pokojowego gromadzenia się, a także wolności zrzeszania (art. 32).

Rozbudowane gwarancje w zakresie ochrony rodziny zostały zawarte w konstytucji Republiki Portugalskiej³². Rodzina została określona w niej jako podstawowa jednostka społeczna, mająca prawo do opieki ze strony społeczeństwa i państwa oraz do urzeczywistniania wszelkich warunków, które umożliwiają rozwój osobisty jej członkom (art. 67 ust. 1). Proklamowane zostały również obowiązki państwa w zakresie ochrony rodziny. Należą do nich w szczególności: a) podejmowanie działań na rzecz niezależności społecznej i materialnej rodzin; b) uczestniczenie w tworzeniu krajowej sieci żłobków i innych form infrastruktury społecznej służących rodzinie; zagwarantowanie dostępu do nich oraz prowadzenie polityki na rzecz osób w podeszłym wieku; c) współpraca z rodzicami w wychowywaniu dzieci; d) zagwarantowanie prawa do planowania rodziny przy poszanowaniu wolności osobistej

²⁵ Konstytucja Grecji z dnia 9 czerwca 1975 r. (według stanu prawnego na dzień 1 lipca 2005 r.), źródło: Konstytucja Grecji, tłum. G. Ulicka, W. Ulicki, Warszawa 2005, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/grecja.html> (dostęp: dnia 18 września 2020 r.).

²⁶ Konstytucja Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978 r., wraz ze zmianą z 27 sierpnia 1992 r., źródło: Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978 r., tłum. T. Mołdawa, Warszawa 1993, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hiszpania.html> (dostęp: dnia 18 września 2020 r.).

²⁷ Konstytucja Irlandii z dnia 1 lipca 1937 r. (według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 2005 r.), źródło: Konstytucja Irlandii, tłum. S. Grabowska, Warszawa 2006, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/irlandia.html> (dostęp: dnia 18 września 2020 r.).

²⁸ Konstytucja Republiki Litewskiej z dnia 25 października 1992 r. (według stanu prawnego na dzień 15 maja 2006 r.), źródło: Konstytucja Republiki Litewskiej, tłum. H. Wisner, Warszawa 2006, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/litwa.html> (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

²⁹ Konstytucja Republiki Łotewskiej z 15 dnia lutego 1922 r. (według stanu prawnego na dzień 15 października 1998 r.), źródło: Konstytucja Łotwy, tłum. L. Gołubiec, Warszawa 2001, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/lotwa.html> (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

³⁰ Konstytucja Niemiec z dnia 8 maja 1949 r., źródło: Konstytucja Niemiec, tłum. B. Banaszak, A. Malicka, Warszawa 2008, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html> (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

³¹ Konstytucja Malty (stan prawny na dzień 1 września 2007 r.), źródło: Konstytucja Malty, tłum. J. Winczorek, Warszawa 2007, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/malta.html> (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

³² Konstytucja Republiki Portugalskiej z dnia 2 kwietnia 1976 r., tłum. A. Wojtyczek-Bonnand – http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/03/Portugalia_pol_010116.pdf (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

poprzez ułatwianie dostępu do informacji oraz metod i środków niezbędnych do tego celu, a także przez tworzenie struktur prawnych i technicznych umożliwiających świadome macierzyństwo i ojcostwo; e) uregulowanie metod sztucznej prokreacji w sposób, który zapewni poszanowanie godności człowieka; f) dostosowanie podatków i świadczeń socjalnych do kosztów utrzymania rodziny oraz ustalanie i prowadzenie całościowej i spójnej polityki rodzinnej, z uwzględnieniem opinii organizacji reprezentujących rodziny; h) podejmowanie działań, poprzez uzgadnianie polityk w różnych dziedzinach, na rzecz łączenia aktywności zawodowej z życiem rodzinnym (art. 67 ust. 2).

W konstytucji Słowacji³³ każdemu zapewniono prawo do ochrony przed bezprawną ingerencją w życie prywatne i rodzinne (art. 19).

Konstytucja Węgier³⁴ określa rodzinę jako podstawę przetrwania narodu, a jej ochronę zapewnia ustawa organiczna (art. L). Ponadto każdy ma prawo do poszanowania przez innych jego życia osobistego oraz rodzinnego (art. VI).

Republika Włoska uznaje prawa rodziny jako naturalnego związku opartego na małżeństwie. Z kolei małżeństwo opiera się na równości moralnej i prawnej małżonków z ograniczeniami ustawowymi, gwarantującymi jedność rodzinną (art. 29 konstytucji Republiki Włoskiej³⁵). Ponadto rodziny, w tym szczególnie rodziny wielodzietne, wspierane są środkami ekonomicznymi (art. 31 konstytucji Republiki Włoskiej).

Na poziomie konstytucyjnym większość państw Unii Europejskiej zapewnia ochronę rodziny, jednakże – jak podkreśla P. Mostowik – pomimo że w II połowie XX wieku w niektórych aktach normatywnych o zasięgu międzynarodowym znalazły się deklaracje dotyczące statusu rodziny, nie nastąpiła harmonizacja unormowań między rodzicami a dzieckiem. Nie ujednolicono także roli, jaką odgrywać ma władza państwowa we wspieraniu rodziny bądź zakresu jej ingerencji w prawa rodzicielskie. Ponadto istniejące różnice są wynikiem zarówno rozumienia pojęcia rodziny, jak i stosunku do postrzegania istoty małżeństwa, niekoniecznie traktowanego jako związek damsko-męski³⁶.

Zakres badań określony tematem niniejszego opracowania koncentruje się w głównej mierze na prawie rodziców i opiekunów prawnych do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniem. Uprawnienia te uwarunkowane są korzystaniem z praw rodzicielskich bądź praw do opieki nad dzieckiem niezależnie od tego, w jakiej rodzinie (modelu rodziny) są one

³³ Konstytucja Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 r. (stan prawny na dzień 23 lutego 2001 r.), źródło: Konstytucja Republiki Słowackiej z 1 września 1992 roku, tłum. K. Skotnicki, Warszawa 2003, <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/slowacka.html> (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

³⁴ Ustawa Zasadnicza Węgier z dnia 25 kwietnia 2001 r., tłum. J. Snopek, źródło: Konstytucje państw Unii Europejskiej, Warszawa 2011, <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/wegry2011.html> (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

³⁵ Konstytucja Republiki Włoskiej z dnia 27 grudnia 1947 r. (według stanu prawnego ma dzień 1 stycznia 2004 r.), źródło: Konstytucja Włoch, tłum. Z. Witkowski, Warszawa 2004, <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/wlochy.html> (dostęp: dnia 19 września 2020 r.).

³⁶ P. Mostowik, *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 2014, s. 25–26.

realizowane. Autor może wyrazić jedynie osobiste przekonanie, zgadzając się z włoskim ustrojodawcą, że rodzina jest naturalnym związkiem opartym na małżeństwie. Małżeństwie, które jak stanowi polska konstytucja jest związkiem mężczyzny i kobiety (art. 18). Warto jednak zauważyć, że zarówno w orzecznictwie wymiaru sprawiedliwości, jak i w doktrynie prawa formułowane są w tej materii rozbieżne opinie. Jak zauważa P. Tuleja, można wyodrębnić trzy stanowiska. Wedle pierwszego, sformułowanie zawarte w art. 18 Konstytucji RP wyklucza zarówno związki homoseksualne, jak i rejestrację związków partnerskich. Druga opcja wyklucza małżeństwa homoseksualne, natomiast dopuszcza możliwość wprowadzenia związków partnerskich. Z kolei trzecie ujęcie zakłada, że Konstytucja RP nakazuje szczególną opiekę i ochronę małżeństw heteroseksualnych, co nie wyklucza jednak instytucjonalizacji małżeństw homoseksualnych, a tym bardziej związków partnerskich³⁷.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 11 maja 2005 r. (K 18/04)³⁸ stwierdził, że:

Małżeństwo (jako związek kobiety i mężczyzny) uzyskało w prawie krajowym RP odrębny status konstytucyjny, zdeterminowany postanowieniami art. 18 Konstytucji. Zmiana tego statusu byłaby możliwa jedynie przy zachowaniu rygorów trybu zmiany Konstytucji, określonych w art. 235 tego aktu. W żadnym wypadku, także ze względów formalnoprawnych, zmiana charakteru czy statusu małżeństwa w polskim systemie prawnokonstytucyjnym nie mogłaby przyjąć formy ratyfikowanej umowy międzynarodowej (nawet ratyfikowanej w sposób kwalifikowany). Taki zaś status zachowuje Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską.

Również Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 7 lipca 2004 r. (II KK 176/04)³⁹ zauważył, że: „Pojęcie «wspólne pożycie» odnoszone jest wyłącznie do konkubinatu, a w szczególności do związku osób o różnej płci, odpowiadającego od strony faktycznej stosunkowi małżeństwa (którym w myśl art. 18 Konstytucji jest wyłącznie związek osób różnej płci)”. Odmienne stanowisko, w porównaniu z przytoczonymi judykataми, wyraził Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie w wyroku z dnia 8 stycznia 2019 r. (IV SA/Wa 2618/18)⁴⁰, w którym podkreślił, że: „Powyższy przepis nie zabrania przy tym ustawodawcy, by ten mocą ustaw zwykłych zinstytucjonalizował status związków jednopłciowych lub też różnopłciowych, które z sobie wiadomych przyczyn nie chcą zawrzeć małżeństwa w jego tradycyjnym rozumieniu”.

Obowiązujące w Polsce standardy prawa międzynarodowego nie wykluczają możliwości zawierania małżeństw jednopłciowych, pozostawiając jednak kompetencję do decydowania w tym zakresie prawodawcy krajowemu⁴¹. Zgodnie z art. 12 EKPC mężczyźni i kobiety w wieku

³⁷ P. Tuleja, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, WKP 2019, LEX, komentarz do art. 18 Konstytucji RP.

³⁸ OTK-A 2005, nr 5, poz. 49.

³⁹ LEX nr 121668.

⁴⁰ LEX nr 2618194.

⁴¹ Zob. art. 6 ust. 3 traktatu o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 13), zgodnie z którym „prawa podstawowe, zagwarantowane w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka

mażeńskim mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa. W art. 9 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej⁴² (KPP) stwierdza się, że prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny jest gwarantowane zgodnie z ustawami krajowymi. Zatem małżeństwo nie ogranicza się do związku mężczyzny i kobiety, a decyzje o ewentualnym dopuszczeniu małżeństw jednopłciowych pozostawia się prawodawcy krajowemu. W związku z ratyfikowaniem Karty Polska złożyła deklarację nr 61, zgodnie z którą: „Karta nie narusza prawa Państw Członkowskich do stanowienia prawa w zakresie moralności publicznej, prawa rodzinnego, a także ochrony godności ludzkiej oraz poszanowania fizycznej i moralnej integralności człowieka”⁴³. Deklaracja ta z racji stanowi regułę interpretacyjną, niemniej pokazuje również intencje polskich władz co do kwestii istoty modelu małżeństwa.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) przeszło ewolucję w kwestiach dopuszczalności zawierania małżeństw jednopłciowych. Początkowo Trybunał konsekwentnie stał na stanowisku, że prawo do zawarcia małżeństwa przypisane jest dla osób o odmiennej płci⁴⁴. Z czasem jednak pogląd ten uległ zmianie. Jak wskazuje Z. Cichoń, przełomowe orzeczenie zostało wydane w 2002 r.⁴⁵ W sprawie Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu r., w którym Trybunał stwierdził, iż użyte w art. 12 EKPC sformułowanie o prawie mężczyzny i kobiety do zawarcia małżeństwa nie oznacza, iż płeć musi być zdeterminowana według kryteriów czysto biologicznych, i uznał prawo osób, które zmieniły płeć, do zawarcia związku małżeńskiego⁴⁶. Uzasadniając swoje stanowisko, Trybunał zauważył, że od czasu uchwalenia Konwencji w 1950 r. doszło do zmian w pojmowaniu instytucji małżeństwa w związku z postępem medycyny w kwestiach dotyczących transseksualności. Pomimo że Trybunał podkreśla konieczność objęcia związków jednopłciowych ochroną prawną, to w orzeczeniu Schalk i Kopf przeciwko Austrii stwierdza, że Konwencja nie zobowiązuje państw członkowskich do objęcia pojęciem małżeństwa związków homoseksualnych⁴⁷.

Polska ustawa zasadnicza w obecnym kształcie wyklucza możliwość uznania skutków prawnych małżeństw jednopłciowych, ponadto nie uznaje się związków partnerskich. Wraz z Polską w Unii Europejskiej związków takich nie uznają: Bułgaria, Łotwa, Litwa, Polska,

i podstawowych wolności oraz wynikające z tradycji konstytucyjnych wspólnych Państwom Członkowskim, stanowią część prawa Unii jako zasady ogólne prawa”.

⁴² Wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389.

⁴³ Deklaracja nr 61 Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 358).

⁴⁴ Zob. m.in. wyrok z dnia 17 października 1986 r., skarga nr 9532/83. Rees przeciwko Wielkiej Brytanii, Seria A nr 128.

⁴⁵ Z. Cichoń, *Prawa rodziny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, „Palestra” 2013, nr 78, s. 225 (224–231).

⁴⁶ Wyrok ETPC z dnia 11 lipca 2002 r., skarga nr 28957/95, [w:] M.A. Nowicki, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005, s. 865.

⁴⁷ Schalk i Kopf przeciwko Austrii – wyrok ETPC z dnia 24 czerwca 2010 r., skarga nr 30141/04, [w:] M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2010*, LEX 2011, s. 263.

Rumunia i Słowacja⁴⁸. Małżeństwa osób tej samej płci mogą być z kolei zawierane w następujących państwach Unii: Austria, Belgia, Hiszpania, Szwecja, Portugalia, Dania, Francja, Luksemburg, Irlandia i Finlandia⁴⁹. W krajach, w których zalegalizowano homoseksualne związki małżeńskie, istnieje prawo do adopcji dzieci przez te pary. Również w niektórych państwach, gdzie rejestrowane są jednopłciowe związki partnerskie, zezwala się na adopcje.

Istniejący model rodziny nie pozostaje bez wpływu na sposób wychowania dziecka. Należy jednak pamiętać, że w każdej sytuacji naczelną zasadą, która powinna być zachowana, jest ochrona dobra dziecka i jego interesu. Zasada traktowana nie tylko jako troska o rozwój fizyczny i zapewnienie odpowiednich warunków materialnych, ale także o rozwój duchowy (psychiczny), który w równym stopniu powinien być zapewniony.

⁴⁸ Zob. https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm (dostęp: dnia 21 września 2020 r.).

⁴⁹ Zob. <https://www.newsweek.pl/swiat/spoleczenstwo/austria-legalizacja-malzenstw-jednoplciowych-w-2019-roku/8048v3z> (dostęp: dnia 21 września 2020 r.).

III. Prawa i obowiązki rodziców w zakresie wychowania dziecka

III.1. Zagadnienia ogólne

Wyjaśnienie podstawowych pojęć

Wychowanie jest kategorią normatywną, która została włączona w kanon uprawnień przysługujący rodzicom zarówno na płaszczyźnie standardów prawa międzynarodowego, jak i rozwiązań krajowych. Pomimo że prawodawca często posługuje się tym pojęciem, to nie formułuje jego legalnej definicji. W związku z powyższym, aby doprecyzować istotę i zakres tego określenia, należy odwołać się do dorobku innych nauk niż prawo, ale także do stanowiska doktryny i wymiaru sprawiedliwości.

Jak zwraca uwagę A. Salamucha, z jednej strony, termin ten jest centralną kategorią w pedagogice z tego względu, że określa jej przedmiot. Z drugiej jednak strony, w pedagogice jest mało terminów równie wieloznacznych jak wychowanie⁵⁰. Według R. Millera przez wychowanie rozumie się m.in.: poszukiwanie sensu życia, socjalizację, rozwój, dorastanie do zadań, interpretowanie doświadczeń życiowych wychowanka, ukierunkowanie, ingerencję w formowanie osobowości, kreowanie (przekształcanie siebie i swojego otoczenia) oraz przygotowanie człowieka do życia w konkretnych czasach⁵¹. Również w doktrynie prawa i orzecznictwie wymiaru sprawiedliwości dokonuje się dookreślenia tego terminu. W wypowiedziach doktryny pojawia się pogląd, że tak rozumiane wychowanie, w kontekście interpretacji normy zawartej w art. 48 ust. 1 Konstytucji RP, oznacza zaszczepianie i umacnianie w dzieciach określonego światopoglądu, przekonań, systemu wartości, zasad obyczajowych, moralnych i etycznych przez świadome działania rodziców⁵². Wychowanie ma zmierzać do ukształtowania młodego człowieka zgodnie z wolą jego rodziców i opiekunów prawnych. Nie jest to prawo bezwzględne i obwarowane może być ograniczeniami w postaci autonomii dziecka oraz realizacji przez państwo swoich podstawowych funkcji.

⁵⁰ A. Salamucha, *Definicje wychowania w literaturze pedagogicznej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2004, z. 2, s. 31 (31–43).

⁵¹ R. Miller, *Socjalizacja, wychowanie, psychoterapia*, Warszawa 1981, s. 114–153, szerzej na temat określenia terminu wychowanie w: A.M. de Tchorzewski, *Wstęp do teorii wychowania*, Kraków 2018.

⁵² M. Florczak-Wątor, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, WKP 2019. LEX, komentarz do art. 48 Konstytucji RP.

W świetle opinii Trybunału Konstytucyjnego wychowanie jest kategorią praw rodzicielskich. W zakresie tej powinności mieści się nie tylko prawo do pieczy nad osobą dziecka, ale również prawo do pieczy nad jego majątkiem oraz prawo do jego reprezentacji⁵³. W doktrynie podkreśla się jeszcze inny aspekt wychowania. Traktowane jest bowiem nie tylko w kategorii uprawnienia, ale również obowiązku, który trwa do ukończenia przez dziecko 18 roku życia, w związku z czym dziecko może żądać od rodziców, aby było wychowywane⁵⁴. W sytuacji zaś, gdy rodzice lub opiekunowie prawni z różnych względów nie podejmują się opieki, dziecko ma do niej prawo ze strony władz państwowych (art. 72 ust. 2 Konstytucji RP). Jak podkreśla się w doktrynie, poprawniejsze byłoby ujęcie tego zagadnienia w kategorii obowiązku państwa⁵⁵.

W państwach demokratycznych pierwszoplanowa rola w procesach wychowawczych spoczywa na rodzicach i dopiero w sytuacji, kiedy ci nie są w stanie lub nie chcą się tego podjąć, ich funkcję przejmuje państwo. Jest to wyraźne odwrócenie polaryzacji instytucji opieki nad dzieckiem w stosunku do tej lansowanej w okresie PRL-u. Jak zauważa M. Ożóg, w literaturze pedagogicznej lansowany był pogląd, że wychowanie w pierwszej kolejności należy do partii komunistycznej, rodzicom zaś przypada drugorzędna rola⁵⁶.

Pojęcie „dziecko”, które stanowi punkt odniesienia dla korzystania z wszystkich praw, jakie przysługują rodzicom, należy rozpatrywać na gruncie definicji legalnych. Na mocy ustawy z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka⁵⁷, dzieckiem jest każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności (art. 2 ust. 1). Z kolei Konwencja o prawach dziecka⁵⁸ (KoPD) stanowi, że określenie „dziecko” oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność (art. 1). W systemie prawa polskiego wyjątek ten dotyczy kobiety, która po ukończeniu 16 roku życia, za zgodą sądu, zawiera związek małżeński i przez ten fakt uzyskuje pełnoletność, nie tracąc jej nawet w razie unieważnienia małżeństwa – zob. art. 10 § 2 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny⁵⁹ (k.c.) w zw. z art. 10 § 1 k.r.o.

Termin „przekonania” został dookreślony w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na gruncie art. 9 EKPC oraz art. 2 Protokołu nr 1 do Konwencji⁶⁰. W orzeczeniu *Efstratiou przeciwko Grecji* z dnia 18 grudnia 1996 r.⁶¹ znalazło się stwierdzenie, że termin „przekonania” jako taki nie jest tożsamy ze słowami „opinie” lub „koncepcje” i oznacza poglądy, które osiągają pewien poziom stanowczości, powagi, spójności i istotności. Ponadto, jak dalej

⁵³ Wyrok TK z dnia 21 stycznia 2014 r., SK 5/12, OTK-A 2014, nr 1, poz. 2.

⁵⁴ M. Florczak-Wątor, [w:] *Konstytucja...*, komentarz do art. 48 Konstytucji RP.

⁵⁵ P. Mostowik, *Władza...*, s. 28.

⁵⁶ M. Ożóg, *Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2015, t. 18, s. 267.

⁵⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 141.

⁵⁸ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.).

⁵⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.

⁶⁰ Protokół Nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 20 marca 1952 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175).

⁶¹ Skarga nr 24095/94, LEX nr 79871.

zauważa Trybunał, państwo powinno szanować przekonania rodziców bez względu na to, czy są to przekonania religijne, czy filozoficzne, przez cały system kształcenia dzieci. Obowiązek ten jest szeroki i ma zastosowanie nie tylko do zawartości programów kształcenia, ale także do sprawowania wszystkich jego funkcji. Dla Trybunału termin „poszanować” znaczy więcej niż „uznawać” lub „brać pod uwagę” i zakłada istnienie pozytywnych obowiązków po stronie państwa. W wyroku z dnia 18 marca 2011 r., *Lautsi przeciwko Włochom*⁶², Trybunał, odnosząc się do rozumienia terminu poszanowanie/uznanie (ang. *respect*), w kontekście art. 8 EKPC zauważył, że będzie się ono znacząco różniło w zależności od systemu prawnego danego państwa, dlatego też cieszy się ono szerokim marginesem uznania przy określaniu kroków, które mogą zostać podjęte dla zapewnienia odpowiednich rozwiązań zgodnych z Konwencją. Ponadto samo poszanowanie przekonań religijnych rodziców oraz wierzeń dzieci oznacza prawo do wiary w daną religię lub do niewiary w żadną religię. W równym stopniu chroniona jest zarówno wolność wierzenia, jak i wolność niewierzenia.

Regulacje normatywne

Prawo rodziców i opiekunów prawnych do decydowania o kształcie wychowania dzieci jest kategorią normatywną zarówno na płaszczyźnie norm międzynarodowych, jak i prawodawstwa krajowego. Obowiązujące rozwiązania o charakterze ogólnym wykazują znaczący stopień analogii, niemniej jednak warto je zaprezentować dla kompletności wyводу. Ponadto, jeżeli chodzi o szczegółowe kwestie, pojawiają się pewne rozróżnienia terminologiczne. Konkretyzacja norm zawartych w standardach międzynarodowych i w polskiej ustawie zasadniczej dokonuje się na poziomie ustawodawstwa krajowego. Warto również odnieść się do wzorców konstytucyjnych obowiązujących w poszczególnych państwach Unii Europejskiej. Należy zauważyć, że państwa Unii Europejskiej konkretyzują ową materię w różny sposób. Jedne sytuują wychowanie dziecka w kategorii praw rodziców, inne zaś uznają to za ich obowiązek.

Standardy międzynarodowe

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka⁶³, pomimo swojego nienormatywnego charakteru, stała się wzorcem dla wielu rozwiązań przyjętych zarówno przez prawodawcę krajowego, jak i prawodawcę międzynarodowego. W art. 26 ust. 3 nie wspomina się co prawda wprost

⁶² Skarga nr 30814/06, LEX nr 784874.

⁶³ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/onz/1948.html> (dostęp: dnia 24 września 2020 r.).

o wychowaniu, ale przyznaje rodzicom pierwszeństwo przy wyborze nauczania dla swoich dzieci. W Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych⁶⁴ (art. 18 ust. 4) oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁶⁵ (art. 13 ust. 3) rodzicom zapewnia się prawo do religijnego i moralnego wychowania dziecka zgodnie z ich przekonaniami. Z kolei w myśl art. 2 Protokołu nr 1 do EKPCz uznaje się prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi. Powyższy zakres przekonań rozszerza Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, która wymienia dodatkowo „przekonania pedagogiczne” (art. 14 ust. 3).

Konwencja o prawach dziecka sytuje kwestię uprawnień rodziców w kontekście praw przynależnych osobie dziecka. Pojęcie „wychowanie” zostało uzupełnione określeniem „ukierunkowanie” dziecka. W art. 5 stwierdza się bowiem, że:

Państwa-Strony będą szanowały odpowiedzialność, prawo i obowiązek rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, członków dalszej rodziny lub środowiska, zgodnie z miejscowymi obyczajami, opiekunów prawnych lub innych osób prawnie odpowiedzialnych za dziecko do zapewnienia mu, w sposób odpowiadający rozwojowi jego zdolności, możliwości ukierunkowania go i udzielenia mu rad przy korzystaniu przez nie z praw przyznanych mu w niniejszej konwencji.

Ponadto wychowanie traktowane jest w Konwencji o prawach dziecka w kategoriach obowiązku rodziców. W art. 18 ust. 1 stwierdza się bowiem, że zostaną podjęte wszelkie możliwe starania dla pełnego uznania zasady, że oboje rodzice ponoszą wspólną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka, a zabezpieczenie interesów dziecka ma być przedmiotem ich największej troski. Ponadto na Państwa-Strony został nałożony obowiązek, aby okazywały odpowiednią pomoc rodzicom oraz opiekunom prawnym w wykonywaniu przez nich obowiązków związanych z wychowywaniem dzieci oraz zapewnienia rozwoju instytucji, zakładów i usług w zakresie opieki nad dziećmi (art. 18 ust. 2 KoPD). Zakres powinności państwa został rozszerzony do podejmowania właściwych kroków „w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej, krzywdy lub zaniedbania bądź złego traktowania lub wyzysku, w tym wykorzystywania w celach seksualnych, dzieci pozostających pod opieką rodzica(ów), opiekuna(ów) prawnego(ych) lub innej osoby sprawującej opiekę nad dzieckiem” (art. 19 ust. 1 KoPD).

Konwencja o prawach dziecka przyznała dzieciom szereg praw, których zakres dotychczas stanowił wyłączną prerogatywę rodziców i opiekunów prawnych. Niektóre państwa, w tym Polska, dostrzegły w tym niebezpieczeństwo dla instytucji władzy rodzicielskiej i procesu

⁶⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

⁶⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

wychowawczego dziecka. W związku z tym w momencie ratyfikacji Konwencji została złożona deklaracja następującej treści:

Rzeczpospolita Polska uważa, że wykonanie przez dziecko jego praw określonych w konwencji, w szczególności praw określonych w artykułach od 12 do 16, dokonuje się z poszanowaniem władzy rodzicielskiej, zgodnie z polskimi zwyczajami i tradycjami dotyczącymi miejsca dziecka w rodzinie i poza rodziną⁶⁶.

Pomimo że deklaracja ta nie ma wiążącego charakteru, ukazuje intencje i obawy prawodawcy.

Rozwiązania krajowe

Konstytucja RP z 1997 r. nawiązuje w swej treści do wskazanych standardów prawa międzynarodowego, a interesującemu nas zagadnieniu poświęca art. 48 ust. 1 i art. 53 ust. 3. W art. 48 ust. 1 Konstytucji RP ogólnie jest mowa o „wychowaniu” zgodnym z przekonaniem rodziców, bez precyzowania, jakich spraw powinno ono dotyczyć. Prawodawca zastrzega jednak, że powinno ono uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Z kolei art. 53 ust. 3 Konstytucji RP, zalecając odpowiednie stosowanie art. 48 ust. 1 Konstytucji RP, precyzuje, że obok wychowania, prawo rodziców obejmuje nauczanie moralne i religijne.

Zakres wychowania oraz charakter władzy rodzicielskiej w polskich realiach doprecyzowują przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Zgodnie z treścią art. 27 k.r.o. oboje małżonkowie zobowiązani są, każde stosownie do swych możliwości, do zaspokajania potrzeb rodziny. Zadośćuczynienie temu obowiązkowi może polegać na osobistych staraniach o wychowanie dzieci i na pracy we wspólnym gospodarstwie domowym. Ponadto w wyroku orzekającym rozwód sąd rozstrzyga o władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem obojga małżonków i kontaktach rodziców z dzieckiem. Orzeka także wysokość kosztów utrzymania i wychowania dziecka, jakie każdy z małżonków jest obowiązany ponosić (art. 58 § 1 k.r.o.). Sąd uwzględniając również prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców, rozstrzyga o sposobie wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie (art. 58 § 1a k.r.o.).

Sposób wychowania dziecka ściśle skorelowany jest ze sposobem sprawowania władzy rodzicielskiej. W literaturze przedmiotu instytucję tę określa się jako naturalne stosunki

⁶⁶ Chodzi o następujące prawa: do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka (art. 12 ust. 1 KoPD); do wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka (art. 12 ust. 2 KoPD); swobodnej wypowiedzi (art. 13 ust. 1 KoPD); wolności myśli, sumienia i wyznania (art. 14 ust. 1 KoPD); zrzeszania się (art. 15 KoPD); ochronę życia prywatnego, rodzinnego, domowego, tajemnicy korespondencji, ochrony przed bezprawnymi zamachami na honor i reputację (art. 16 KoPD).

między dzieckiem oraz matką i ojcem, w tym jego wychowanie, pieczę nad osobą, zarząd majątkiem i jego reprezentowanie⁶⁷. Artykuł 95 § 1 k.r.o. dookreśla, że przy jej sprawowaniu powinno się respektować godność i prawa dziecka. Punktem odniesienia dla sprawowania władzy rodzicielskiej powinny być dobro dziecka oraz interes społeczny (art. 95 § 3 k.r.o.), a także rozwój umysłowy dziecka, stan zdrowia i stopień jego dojrzałości (art. 95 § 4 k.r.o.). Ponadto wyraźnie wyodrębnia się dwie kategorie spraw, które ukazują wzajemne relacje rodzic–dziecko w procesie wychowawczym. Pierwszą z nich są te, w których dziecko może samodzielnie podejmować wiążące decyzje. Drugą kategorię stanowią zaś te, które przynależą rodzicom i opiekunom prawnym (o czym będzie mowa w dalszej części opracowania). Co do pierwszej grupy uprawnień Kodeks rodzinny i opiekuńczy stanowi, że dziecko powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra. W odniesieniu zaś do spraw należących do drugiej kategorii dziecko winne jest posłuszeństwo swoim rodzicom (art. 95 § 2 k.r.o.).

Analizując już na tym etapie wzajemne korelacje na linii rodzic–dziecko, można stwierdzić, że prawa rodziców co do kształtu wychowania i podejmowania wiążących decyzji nie są prawami bezwzględными. Jednym z punktów odniesienia są uprawnienia, które przynależą dziecku, uzależnione od kryterium stopnia dojrzałości dziecka.

Konstytucje państw Unii Europejskiej

Zakres regulacji przyznających rodzicom prawo do wychowania dziecka zgodnie z ich przekonaniem różni się nieznacznie w poszczególnych państwach Unii Europejskiej. W podobny sposób jak w obowiązujących standardach międzynarodowych poszczególne państwa ujmują to zagadnienie bądź w kategorii praw przyznanych rodzicom, bądź w kategorii spoczywających na nich obowiązków.

Konstytucja Belgii nie odnosi się wprost do wychowania, natomiast zawiera rozwiązania dotyczące nauczania, którego swobodny wybór leży w wyłącznej gestii rodziców (art. 24 § 1).

Według bułgarskiej konstytucji utrzymanie i wychowanie dzieci do momentu osiągnięcia przez nie pełnoletności jest prawem i obowiązkiem ich rodziców, a sam proces powinien być wspierany przez państwo (art. 47 ust. 1).

W Królestwie Danii ustawa zasadnicza nie reguluje wprost kwestii wychowania, natomiast proklamuje prawa rodziców i opiekunów prawnych do wyboru modelu kształcenia (§ 76).

Estonia ujmuje proces wychowawczy w kategoriach praw i obowiązków rodziców, którzy wraz z dziećmi podlegają ochronie (§ 27 konstytucji Estonii). Przy wyborze kierunku kształcenia decydujące słowo przysługuje rodzicom (§ 37 konstytucji Estonii).

⁶⁷ P. Mostowik, *Władza...*, s. 54.

W Hiszpanii rodzice zostali zobowiązani do tego, aby świadczyć dzieciom pomoc wszelkiego rodzaju, niezależnie od tego czy są one zrodzone w małżeństwie, czy też poza nim (art. 39 konstytucji Hiszpanii).

W świetle konstytucji Irlandii państwo uznaje, że pierwotnym i naturalnym wychowawcą dziecka jest rodzina, i gwarantuje respektowanie niezbywalnego prawa i obowiązku rodziców do zapewnienia swoim dzieciom, w miarę możliwości, edukacji religijnej i moralnej, intelektualnej, fizycznej oraz społecznej (art. 42 ust. 1). Rodzicom przysługuje swoboda zapewnienia takiej edukacji w swych domach, w szkołach prywatnych oraz w szkołach utworzonych przez państwo lub przez nie uznanych (art. 42 ust. 2). Państwo nie może jednak zobowiązać rodziców, bez naruszenia ich sumienia i legalnego prawa wyboru, do posyłania ich dzieci do szkół ustanowionych przez państwo albo do innego szczególnego typu szkoły wyznaczonego przez państwo (art. 42 ust. 3, pkt 1). W sytuacji zaś gdy rodzice z fizycznych albo moralnych przyczyn nie wypełniają swych obowiązków względem dzieci, państwo jako strażnik dobra wspólnego, poprzez odpowiednie działania, próbuje wypełniać zadania w miejsce rodziców, ale zawsze z należyтым szacunkiem dla naturalnych i nienaruszalnych praw dziecka (art. 42 ust. 5).

Konstytucja Litwy aspekt wychowania ujmuje w kontekście uprawnień przynależnych dzieciom i ich rodzicom. Rodzice mają zarówno prawo, jak i obowiązek do wychowania swoich dzieci na uczciwych ludzi i dobrych obywateli oraz utrzymywania ich do osiągnięcia przez nie pełnoletności. Z kolei dzieci powinny okazywać rodzicom szacunek, opiekować się nimi, gdy się zestarzeją oraz chronić ich spuściznę (art. 38). Ponadto to rodzice podejmują decyzję, czy w świeckich państwowych i samorządowych instytucjach szkolnych zostanie wprowadzone nauczanie religii (art. 40).

Malta przyznaje rodzicom sprawującym władzę rodzicielską prawo do ingerowania w prawa dzieci do: wyrażania własnych poglądów; swobodnego dostępu do idei i informacji, a także do ich przekazywania; pokojowego gromadzenia się; zrzeszania się oraz tworzenia i przynależności do związków zawodowych (art. 41–42 konstytucji Malty).

W Niemczech uprawnienia wychowawcze rodziców względem dzieci dotyczą decydowania o udziale dziecka w nauce religii (art. 7 ust. 2 konstytucji Niemiec) oraz o typie szkoły, do której uczęszcza – państwowa, wyznaniowa bądź światopoglądowa (art. 7 ust. 5 konstytucji Niemiec).

Konstytucja Portugalii stanowi, że rodzice mają obowiązek zarówno wychowania, jak i utrzymywania swoich dzieci (art. 36 ust. 5). Ponadto państwo zobowiązuje się do: współpracy z rodzicami w wychowaniu dzieci; zagwarantowania prawa do planowania rodziny przy poszanowaniu wolności osobistej poprzez ułatwianie dostępu do informacji oraz do metod i środków niezbędnych do tego celu, a także poprzez tworzenie struktur prawnych i technicznych, umożliwiających świadome macierzyństwo i ojcostwo; dostosowania podatków i świadczeń socjalnych do kosztów utrzymania rodziny oraz do ustalania i prowadzenia całościowej i spójnej polityki rodzinnej, z uwzględnieniem opinii organizacji reprezentujących

rodziny (art. 67 lit. c, d, f i g). Ojciec i matka mają zagwarantowane prawo do opieki ze strony społeczeństwa i państwa przy podejmowaniu niezastąpionych czynności względem dzieci, w szczególności w zakresie wychowania, które zapewnić ma dzieciom samorealizację w życiu zawodowym i udział w życiu obywatelskim kraju (art. 68 ust. 1).

Wychowanie zgodnie z własnymi przekonaniami jako kategoria uprawnień przyznanych rodzicom uregulowana jest w konstytucji Rumunii (art. 29 ust. 6). Ponadto rodzina jest oparta tu na związku małżeńskim, swobodnie zawieranym między małżonkami na zasadzie ich równości, jak też na prawie i obowiązku rodziców do zapewnienia wychowania, wykształcenia i nauczania dzieci (art. 44 ust. 1 konstytucji Rumunii).

W ustawie zasadniczej Słowenii rodzice mają prawo zapewnić dzieciom wychowanie religijne i moralne zgodne ze swoimi przekonaniami. Wychowanie dziecka, mające na uwadze zasady religijne i moralne, musi uwzględniać jego wiek, stopień dojrzałości, a także wolność jego sumienia, wyznania oraz inne wierzenia i przekonania (art. 41). Prawem i obowiązkiem rodziców jest utrzymanie, wykształcenie i opieka nad dziećmi. Rodzicom można odebrać lub ograniczyć to prawo i obowiązek jedynie z powodów określonych w ustawie i jedynie w celu ochrony interesów dziecka (art. 54).

Węgry przyznają rodzicom prawo do wyboru formy wychowania, którą uznają za właściwą (art. XVI ust. 2 konstytucji Węgier). Poza tym rodzice obowiązani są do opieki nad swymi niepełnoletnimi dziećmi przez zapewnienie im odpowiedniej edukacji (art. XVI ust. 3 konstytucji Węgier).

W świetle włoskiej konstytucji obowiązkiem i prawem rodziców jest utrzymanie, wykształcenie i wychowanie dzieci, także wtedy, jeśli urodzone są poza małżeństwem (art. 30).

Charakterystyka powyższych gwarancji o charakterze ogólnym, jakimi dysponują rodzice i opiekunowie prawni, jest niezbędna do przedstawienia w dalszej części opracowania szczegółowych praw i obowiązków rodziców w zakresie wychowania.

III.2. Kwestie szczegółowe

Prawo rodziców do wychowania dzieci z ich przekonaniami konkretyzuje się w kwestiach szczegółowych. Niniejsze rozważania będą się koncentrować w głównej mierze na zagadnieniach dotyczących systemu edukacji⁶⁸.

System edukacji

Realizując swoje uprawnienia w zakresie edukacji, rodzice zobowiązani są do wypełniania ciążących na nich obowiązków względem państwa. Jednym z nich jest realizacja obowiązku nauki i obowiązku szkolnego przez ich dzieci. Zgodnie z art. 70 ust. 1 Konstytucji RP nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Kwestie wypełniania obowiązku szkolnego reguluje ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe⁶⁹ (u.p.o.). Zgodnie z art. 35 ust. 2 u.p.o. obowiązek szkolny dziecka rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat, i trwa do ukończenia szkoły podstawowej, nie dłużej niż do ukończenia 18 roku życia. Zgodnie z dyspozycją wyrażoną w art. 40 u.p.o. rodzice dziecka podlegającego obowiązkowi szkolnemu powinni spełnić określone zobowiązania. Po pierwsze – mają dopełnić czynności związanych ze zgłoszeniem dziecka do szkoły, po drugie – zobligowani są zapewnić regularne uczęszczanie dziecka na zajęcia, po trzecie – mają zapewnić warunki umożliwiające przygotowanie się do zajęć, wreszcie po czwarte – mają informować dyrektora szkoły o formie spełniania obowiązku szkolnego.

Rodzice, korzystając ze swoich uprawnień, mogą zdecydować (art. 40 ust. 1 i 2 u.p.o.), czy dziecko rozpocznie naukę w wieku 6 lat (art. 36 ust. 1 u.p.o.), czy też termin ten zostanie przesunięty o jeden rok szkolny (art. 36 ust. 4 u.p.o.). W przypadku gdy rodzice wyrażą wolę, że dziecko rozpoczyna naukę w wieku 6 lat, warunkiem uzyskania zgody dyrektora szkoły jest konieczność korzystania przez nie z wychowania przedszkolnego w roku szkolnym poprzedzającym rok szkolny, w którym ma rozpocząć naukę albo posiadania opinii o możliwości rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej, wydanej przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną (art. 36 ust. 2 pkt 1 i 2 u.p.o.). W sytuacji odroczenia obowiązku szkolnego dyrektor powinien bezwarunkowo wypełnić wolę rodziców bądź opiekunów prawnych dziecka (art. 36 ust. 4 u.p.o.).

Konsekwencją poszanowania prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniami rodziców jest ich wolność w zakresie wyboru szkół innych niż szkoły publiczne

⁶⁸ Zagadnienie dotyczące systemu edukacji są uaktualnioną wersją części badań zawartych w artykule oddanym do druku z okazji jubileuszu Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości pt. „Wychowanie dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców w prawie oświatowym. Wybrane aspekty” (w druku).

⁶⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 910 ze zm.

(art. 70 ust. 3 Konstytucji RP, art. 13 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych). Należy podkreślić, że w przypadku realizacji tego uprawnienia adresatem obowiązków jest szeroko pojmowana władza, która ma zapewnić rodzicom możliwość posyłania dzieci do szkół różnego typu. Jak jednak podkreśla się w doktrynie, wolność ta nie ma charakteru horyzontalnego, co oznacza, że w przypadku szkół niepublicznych mogą być ustanowione dodatkowe kryteria przyjęć do szkoły, sprzeczne z przekonaniami rodziców. Może chociażby chodzić o przynależność do określonego wyznania⁷⁰.

Na gruncie prawa do określenia kształtu wychowania dziecka pojawiają się wątpliwości, czy jego zakres obejmuje wpływ na treści programowe, do których przyswajania zostały zobowiązane dzieci.

W ustawie – Prawo oświatowe możemy odnaleźć regulacje, które dają rodzicom pewne uprawnienia w tym zakresie. Organem reprezentującym interesy ogółu rodziców i opiekunów prawnych w szkołach i placówkach oświatowych jest rada rodziców (art. 83 u.p.o.). Zgodnie z dyspozycją wyrażoną w art. 84 ust. 1 u.p.o. rada rodziców może występować do dyrektora szkoły i innych organów szkoły lub placówki, organu prowadzącego szkołę lub placówkę oraz organu sprawującego nadzór pedagogiczny z wnioskami we wszystkich sprawach szkoły lub placówki. W jej kompetencjach mieści się m.in. uchwalanie w porozumieniu z radą pedagogiczną programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły, opiniowanie programu i harmonogramu poprawy efektywności kształcenia lub wychowania szkoły oraz opiniowanie projektu planu finansowego składanego przez dyrektora szkoły (art. 84 ust. 2 u.p.o.). Rada rodziców opiniuje również uchwałę rady pedagogicznej dotyczącą wprowadzenia eksperymentu pedagogicznego, który polega na modyfikacji istniejących lub wdrożeniu nowych działań w procesie kształcenia, przy zastosowaniu nowatorskich rozwiązań programowych, organizacyjnych, metodycznych lub wychowawczych (art. 45 u.p.o.).

Istotną rolę w procesie kształtowania postaw życiowych u młodych osób mogą odgrywać organizacje funkcjonujące w szkole. Ustawodawca zastrzega, że nie mogą być to partie polityczne. Dopuszczalne zaś są różnorodne formy stowarzyszeń i innych organizacji, w szczególności harcerskich, których celem statutowym jest działalność wychowawcza albo rozszerzanie i wzbogacanie form działalności dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej i innowacyjnej. Jednakże podjęcie przez taką organizację działalności w szkole wymaga uzyskania pozytywnej opinii rady szkoły i rady rodziców (art. 86 u.p.o.). Wspomniana rada szkoły jest organem fakultatywnym, składającym się z: nauczycieli, rodziców i uczniów. Wszyscy przedstawiciele wybierani są spośród ogółu osób przynależnych do danej zbiorowości (art. 81 u.p.o.). Z punktu widzenia procesu wychowawczego szczególnie istotne są uprawnienia rady szkoły w zakresie: uchwalania statutu szkoły, wnioskowania do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą lub placówką o zbadanie i dokonanie oceny

⁷⁰ M. Derlatka, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, red. M. Zubik, L. Garlicki, Warszawa 2016, komentarz do art. 70 Konstytucji RP.

działalności szkoły, opiniowania planów pracy szkoły, projektów eksperymentów pedagogicznych oraz innych istotnych dla szkoły spraw. Ponadto rada szkoły z własnej inicjatywy, oceniając sytuację i stan szkoły, może występować do kompetentnych organów w kwestiach organizowania niektórych zajęć (art. 80 ust. 2 u.p.o.).

Zakres kompetencji organów, w których rodzice mają swoich przedstawicieli, ogranicza się w głównej mierze do kwestii wyrażania opinii. Kompetentne podmioty, tj. dyrektor szkoły czy organy sprawujące nadzór nad konkretną placówką, w większości kwestii nie są związane opinią rodziców, chociaż zdarzają się wyjątki, jak chociażby ten, dotyczący funkcjonowania w szkole organizacji zrzeszających dzieci i młodzież. Jednakże coraz częściej rodzice wychodzą poza zakres uprawnień gwarantowanych w ustawach i aktach prawnych niższego rzędu i powołują się na ogólne zasady, określone w Konstytucji RP czy umowach międzynarodowych. Sprzeciw, który coraz częściej jest wyartykułowany przez rodziców, dotyczy modelu wychowania, który władze państwowe narzucają w obowiązujących programach nauczania, a także w zajęciach fakultatywnych, w których mogą uczestniczyć dzieci.

Sprawy z zakresu wychowania w duchu przekonań rodziców, które w przeważającej mierze rozpatrywane są przez wymiar sprawiedliwości, dotyczą dwóch zasadniczych kwestii. Pierwsza z nich oscyluje wokół wychowania seksualnego w szkołach i praw mniejszości seksualnych, drugą zaś są zagadnienia dotyczące obecności treści konfesyjnych w programach nauczania.

Istotne z punktu widzenia podejmowanej tematyki stanowisko zostało wyrażone w jednym z wyroków Trybunału Konstytucyjnego, który stwierdził, że:

wiedza przekazywana w szkole nie musi [...] być niezgodna z przekonaniami rodziców, ale też Konstytucja nie może gwarantować, i nie gwarantuje, że wiedza przekazywana w szkole będzie zgodna z przekonaniami rodziców⁷¹.

Takie postawienie sprawy przez Trybunał Konstytucyjny oznacza, że państwo ma całkowitą swobodę w ustalaniu treści programowych, bez konieczności uwzględniania woli rodziców. Może się zdarzyć, że prezentowane treści będą zgodne z ich poglądami, ale również nie będzie problemu, kiedy te poglądy będą naruszane. Nie odbierając autonomiczności państwu w zakresie określenia modelu edukacji, należy zauważyć, że tak zdecydowane postawienie sprawy w kraju, gdzie większość deklaruje się jako osoby wierzące, może budzić pewne opory, szczególnie kiedy materia dotyczy kwestii związanych z religią bądź etyką chrześcijańską.

⁷¹ Wyrok TK z dnia 27 maja 2003 r., K 11/03, OTK-A 2003, nr 5, poz. 43.

Edukacja seksualna

Zagadnienie obecności edukacji seksualnej w polskich szkołach zostało uregulowane na mocy ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego, o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁷² (u.p.r.o.p) oraz rozporządzeniu wykonawczym do tego aktu⁷³. Zgodnie z treścią art. 4 u.p.r.o.p. do programów nauczania szkolnego została wprowadzona wiedza o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji. Rozporządzenie doprecyzowuje, że zajęcia te nie są realizowane w klasach I-III szkoły podstawowej (§ 1 ust. 2). Ponadto treści programowe powinny stanowić spójną całość z pozostałymi zadaniami wychowawczo-profilaktycznymi szkoły, w szczególności powinny wspierać wychowawczą rolę rodziny, promować integralne ujęcie ludzkiej seksualności oraz kształtować postawy prorodzinne, prozdrowotne i prospołeczne (§ 2 rozporządzenia). Kwestie uczestniczenia w zajęciach uczniów niepełnoletnich pozostawione są woli rodziców. Rodzice powinni wyrazić pisemną rezygnację i złożyć ją dyrektorowi. W przeciwnym wypadku uczeń niepełnoletni obowiązany jest uczestniczyć w zajęciach, chociaż nie podlegają one ocenie i nie mają wpływu na promocję ucznia do klasy programowo wyższej ani na ukończenie szkoły przez ucznia. Podobnie uczeń pełnoletni może zdecydować, że nie chce uczestniczyć w zajęciach i złożyć deklarację dyrektorowi szkoły (§ 4 rozporządzenia). Chociaż rozporządzenie o tym nie wspomina, wydaje się, że fakultatywność tych zajęć sprawia, iż zarówno rodzice ucznia niepełnoletniego, jak również sam uczeń po ukończeniu 18 roku życia rezygnację mogą złożyć w każdym momencie. Wydaje się również, że nie można wykluczyć, iż w trakcie trwania roku szkolnego uczniowie mogliby powrócić do udziału w zajęciach, chociaż rozporządzenie również tych kwestii nie reguluje.

Europejski Trybunał Praw Człowieka kilkakrotnie zajmował się kwestiami edukacji seksualnej w szkołach. W decyzji z dnia 13 września 2011 r. Trybunał zajął stanowisko w sprawie *W. Dojan, A. Dojan i D. Dojan przeciwko Niemcom*⁷⁴. Skarżący twierdzili, że co do zasady nie są przeciwni prowadzeniu w szkołach wychowania seksualnego, jednakże udział w wydarzeniach organizowanych w szkole, propagujących wyłącznie liberalny pogląd na seksualność, sprowadzał się do indoktrynacji ich dzieci oraz naruszał ich prawo do nauczania i wychowania dzieci zgodnie z wyznaniowymi i filozoficznymi przekonaniami. Trybunał, odnosząc się do stawianych zarzutów, zauważył, że:

⁷² Dz.U. Nr 17, poz. 78 ze zm.

⁷³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 sierpnia 1999 r. w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 395 ze zm.).

⁷⁴ Decyzja ETPCz z dnia 13 września 2011 r., skargi nr 319/08, 2455/08, 7908/10, 8152/10, 8155/10, LEX nr 950984.

Ustalanie i planowanie programu nauczania należy, co do zasady do kompetencji Układających się Państw. Obejmują one przede wszystkim względy praktyczne, rozstrzygnięcie w przedmiocie, który nie należy do zadań Trybunału i rozwiązanie, które może w uprawniony sposób różnić się w zależności od kraju i czasów. W szczególności drugie zdanie art. 2 Protokołu nr 1 nie uniemożliwia Państwu rozpowszechniania w szkołach państwowych, w drodze prowadzonego nauczania, obiektywnych informacji lub edukacji w ramach programu nauczania szkolnego, gdyż inaczej wszelkie nauczanie zinstytucjonalizowane mogłoby okazać się niepraktyczne.

W decyzji tej zostały ustanowione limity, których państwo nie może przekroczyć. Po pierwsze, spełniając swe funkcje, przyjęte w odniesieniu do wychowania i nauczania, państwo musi dbać o to, by informacje lub wiedza przewidziane w programie nauczania były przekazywane w obiektywny, krytyczny i pluralistyczny sposób. Po drugie zaś, nie można realizować żadnych celów w formie indoktrynacji, która może zostać uznana za brak poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców.

W podobnym tonie wypowiedział się ETPCz, w wyroku dotyczącym sprawy Kielsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii⁷⁵. Przyznając rodzicom prawo do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem oraz autonomię państwa w zakresie ustalania programów nauczania, Trybunał uznał, że wprowadzenie edukacji seksualnej nie służy indoktrynacji dzieci ani nie propaguje konkretnego rodzaju zachowania seksualnego. Przedmiot ten nie ma na celu promocji seksu i nie zachęca uczniów do przedwczesnego oddawania się praktykom, które są niebezpieczne dla ich stabilności, zdrowia lub przyszłości. Co więcej zdaniem Trybunału obecność tego przedmiotu w szkole nie narusza prawa rodziców do oświecania i doradzania swoim dzieciom, zgodnie z ich naturalną rolą jako wychowawców czy też do kierowania swoich dzieci na ścieżkę życiową zgodną z rodzicielskimi zapatrywaniami natury religijnej i filozoficznej. Europejski Trybunał Praw Człowieka stawia więc sprawę jasno. Z przytoczonych fragmentów wynika bowiem, że wystarczającą gwarancją dla praw rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem jest pozostawienie im swobody w decydowaniu o jego kształcie w edukacji „domowej”.

Programy szkolne są wyłączną prerogatywą państwa. Stanowisko to potwierdza także wyrok z dnia 22 października 2007 r. w sprawie Lindon, Otchakovsky-Laurens i July przeciwko Francji⁷⁶.

W polskich realiach szerokim echem odbiła się sprawa rozpatrywana przez Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gdańsku. Dotyczyła ona skargi rodziców na uchwałę Rady Miasta Gdańsk w sprawie przyjęcia na terenie miasta „Modelu na rzecz Równego Traktowania”, w której domagali się stwierdzenia jej nieważności. Skarżący podnieśli, że akt ten:

⁷⁵ Wyrok ETPCz z dnia 7 grudnia 1976 r., skargi nr 5095/71, 5920/72, 5926/72, LEX nr 80800.

⁷⁶ Skarga nr 21279/02, 36448/01, LEX nr 312925.

narusza ich prawa jako rodziców dzieci uczęszczających do gdańskich szkół publicznych, skutkując nasyceniem całego lokalnego systemu edukacji treściami współtworzonymi przez aktywistów środowisk LGBT. Zwrócili uwagę na pojęcie „wychowania” podnosząc, że w jego zakres wchodzi te postanowienia Modelu, które odnoszą się do płci kulturowej i społecznej, tożsamości płciowej i orientacji seksualnej, równości, tolerancji, różnorodności, przeciwdziałania dyskryminacji i wykluczenia – w odniesieniu do płci i seksualności, przeciwdziałania przemocy w powiązaniu z tematyką płci, seksualności i rodziny. Model narzuca zestaw przekonań sprzeczny z przekonaniami skarżących. Z powyższych względów naruszono ich interes prawny, „ograniczając” ich „w sposobach czynienia użytku z dotychczas przysługującego uprawnienia”, a więc oddziałując na ich prawa⁷⁷.

Wojewódzki Sąd Administracyjny odrzucił skargę, argumentując to brakiem interesu prawnego u składających ją rodziców. Skarga złożona na podstawie art. 101 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminy⁷⁸ nie ma, zdaniem sądu, charakteru *actio popularis*, a trudno jest zaaprobować pogląd, że interesem może być prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniem. Nawet, jak zauważa Wojewódzki Sąd Administracyjny, jeżeliby uznać, że rzeczne prawo rodziców

można byłoby [...] utożsamić z interesem prawnym skarżących, okoliczność taka – sama w sobie – nie uprawniałaby Sądu do merytorycznej oceny zasadności skargi. Konieczne jest bowiem wykazanie przez skarżących nie tylko istnienia interesu prawnego, ale także jego naruszenia. Skarżący, poza posłużeniem się ogólnymi stwierdzeniami nie wskazali, jakie konkretne postanowienia uchwały, w ich ocenie, naruszają ich prawo do wychowania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniem.

Ponadto Wojewódzki Sąd Administracyjny wyraził opinię dotyczącą samej uchwały. Zdaniem sądu, wbrew stanowisku skarżących, nie sposób dopatrzeć się w jej treści kwestii obiektywnie naruszających prawa rodziców do wychowania dzieci w zgodzie z ich przekonaniem. Z postanowień uchwały nie wynika, by skarżącym odebrano to prawo. Z kolei przy rekomendacjach dotyczących dodatkowych zajęć dla dzieci znajdują się zapisy „za pisemną zgodą rodziców”. Wydaje się, że odmawiając rodzicom legitymacji do złożenia skargi, Wojewódzki Sąd Administracyjny postąpił zbyt pochopnie. Niemniej jednak oceniając uchwałę, należy zauważyć, że nie można kategorycznie stwierdzić, iż stoi ona w opozycji do praw rodziców, skoro pozostawia im możliwość decydowania o tym, czy dzieci będą uczestniczyć w zajęciach dodatkowych, czy też nie.

⁷⁷ Z uzasadnienia postanowienia WSA w Gdańsku z dnia 10 grudnia 2018 r., III SA/Gd 758/18, LEX nr 2590202.

⁷⁸ Obecnie tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 713 ze zm.

Elementy konfesyjne

Kolejnym zagadnieniem jest obecność elementów konfesyjnych w procesie edukacji. Pierwsza kwestia związana jest z lekcjami religii w szkole, druga zaś z obecnością symboli religijnych w salach lekcyjnych.

W prawie polskim status nauczania religii regulowany jest aktami normatywnymi różnej rangi. Konstytucja RP przewiduje fakultatywność umiejscawiania edukacji religijnej w systemie oświaty. Zgodnie bowiem z art. 53 ust. 4 Konstytucji RP „religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób”. Powyższe unormowanie szanuje zarówno prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami, jak i prawa samych uczniów oraz innych osób kształtujących system oświaty, m.in. nauczycieli czy pracowników administracyjnych szkoły. Wolność sumienia i religii wyraża się zarówno w pozytywnym, jak i negatywnym ustosunkowaniu się do kwestii obecności elementów światopoglądowych w systemie edukacji. Organizując nauczanie religii, czy umieszczając symbole religijne w salach lekcyjnych, należy mieć na uwadze prawa mniejszości. Jak zauważa bowiem Europejski Trybunał Praw Człowieka w przywołanym już wcześniej wyroku w sprawie *Efstathiou przeciwko Grecji*: „pomimo iż interes jednostki musi czasami ustąpić przed interesem grupy, demokracja nie oznacza po prostu, że pogląd większości zawsze przeważa: musi zostać osiągnięta taka równowaga, która zapewnia sprawiedliwe i odpowiednie traktowanie mniejszości i umożliwia uniknięcie nadużyć dominującej pozycji większości”. Odnosząc się do powyższych stwierdzeń, należy podkreślić, że z jednej strony rzeczywiście należy uwzględniać prawa mniejszości, szanując ich poglądy, ale z drugiej strony mniejszości nie mogą narzucać swej woli większości. Mniejszościom należy tworzyć przestrzeń, w której będą mogły realizować swoje uprawnienia. Jednakże nie może dojść do sytuacji, że narracja głoszona przez takie grupy stanie się jedyną i dominującą. W tym duchu należy postrzegać stanowisko Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wydane w orzeczeniu dotyczącym sprawy *Folgerø i inni przeciwko Norwegii*⁷⁹. Znalazło się tam stwierdzenie, że: „Interesy jednostki muszą czasami ustąpić interesom grupy. Demokracja nie oznacza zawsze przewagi poglądów większości. Musi być zachowana równowaga, aby mniejszości były traktowane uczciwie i właściwie, a większość nie nadużywała pozycji dominującej”.

Kwestie organizowania nauczania religii i wpływu rodziców na ten proces regulują również akty normatywne odnoszące się do sytuacji prawnej kościołów i innych związków wyznaniowych. W przypadku Kościoła katolickiego, obok ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku

⁷⁹ Wyrok ETPCz z dnia 29 czerwca 2007 r., skarga nr 15472/02, w: M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2007*, Oficyna 2008, s. 290.

Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁸⁰ (ustawa wyznaniowa), jest to również Konkordat⁸¹. W umowie konkordatowej w odmienny sposób niż w Konstytucji RP strony stwierdzają, że:

uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji, Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne podstawowe i ponadpodstawowe oraz przedszkola, prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej, organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych (art. 12 ust. 1 Konkordatu).

Zatem nie fakultatywność, ale obligatoryjność nauczania religii w szkołach jest przedmiotem powyższej regulacji. Możliwe są również różne interpretacje określenia „zainteresowani”, które może oznaczać zarówno samych rodziców, jak i rodziców oraz uczniów po spełnieniu określonych przesłanek.

Aktualnie w Polsce istnieją 203 kościoły i inne związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej. 15 spośród nich swój status uregulowany ma na podstawie odrębnej ustawy, z kolei pozostałych 188 wpisanych jest do rejestru prowadzonego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji⁸² i do ich sytuacji prawnej zastosowanie ma ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁸³ (u.g.w.s.w.).

W niniejszym opracowaniu zaprezentowane zostaną tylko regulacje zawarte w ustawie regulującej status Kościoła katolickiego oraz w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Pozostałe kościoły i związki wyznaniowe, które mają swój status uregulowany w odrębnej ustawie, mają rozwiązania zbieżne z „ustawą katolicką”. Do innych zaś, które nie posiadają w swoich ustawach odniesień do nauczania religii, zastosowania ma ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

Zgodnie z art. 18 ust. 1 ustawy wyznaniowej państwo uznaje prawo Kościoła do nauczania religii oraz religijnego wychowania dzieci i młodzieży, zgodnie z wyborem rodziców i opiekunów prawnych. Ciekawostką wynikającą z okresu, w którym uchwalana była ustawa, jest określenie miejsca, w którym nauczanie katechezy ma mieć miejsce. Otóż w świetle art. 19 ust. 1 ustawy wyznaniowej nauczanie religii dzieci i młodzieży odbywa się w punktach katechetycznych organizowanych w kościołach, kaplicach i budynkach kościelnych, a także w innych pomieszczeniach udostępnionych na ten cel przez osobę uprawnioną do dysponowania budynkiem. Z kolei art. 19 ust. 2 ustawy wyznaniowej stanowi, że nauczanie religii uczniów szkół publicznych może odbywać się również w szkołach. Zatem nauczanie w szkole

⁸⁰ Tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1347.

⁸¹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).

⁸² Zob. <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych> (dostęp: dnia 1 lipca 2020 r.).

⁸³ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1153.

jest tylko ewentualnością, która w każdej chwili może zostać zastąpiona innym rozwiązaniem. W analogiczny sposób sprawę nauczania religii rozwiązano w art. 20 u.g.w.s.w.

Ustawa organizująca nauczanie, do której odsyłają oba akty prawne, to ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty⁸⁴ (u.s.o.) oraz rozporządzenie wykonawcze do tego aktu⁸⁵. Zgodnie z art. 12 ust. 1 u.s.o. publiczne przedszkola i szkoły podstawowe organizują naukę na życzenie rodziców; publiczne szkoły ponadpodstawowe na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności decydują uczniowie. Oczywista refleksja, która dotyczy interpretacji powyższej normy, związana jest z sytuacją panującą w szkole ponadpodstawowej, gdzie wiążącą wolę mogą wyrażać zarówno rodzice, jak i niepełnoletni uczniowie. Po uzyskaniu pełnoletności decyzja należy wyłącznie do ucznia. Relacje rodzic-dziecko będą przedmiotem rozważań w dalszej części opracowania. W tym miejscu należy zauważyć, że ani ustawa, ani rozporządzenie nie rozstrzygają kwestii, jak postąpić w sytuacji, gdy wola rodziców i ucznia będzie się różnić. Warto również podkreślić, że rozporządzenie wykonawcze wykracza poza delegację ustawową, bowiem art. 12 ust. 2 u.s.o. przewiduje, iż minister właściwy do spraw oświaty i wychowania określi w rozporządzeniu wyłącznie organizowanie nauczania religii. Sam tytuł rozporządzenia także odnosi się wyłącznie do nauczania religii. Niemniej jednak w myśl § 3 ust. 1 r.o.n.r. uczniom, których rodzice lub którzy sami wyrażą taką wolę, szkoła organizuje zajęcia z etyki. Zarówno religia, jak i etyka są przedmiotami fakultatywnymi, dlatego też szkoła jest obowiązana zapewnić opiekę lub zajęcia wychowawcze tym uczniom, którzy nie korzystają z tych lekcji (§ 3 ust. 3 r.o.n.r.). Zagadnieniem istotnym z punktu widzenia podejmowanej tematyki są kwestie limitów osobowych obligujących szkołę do zorganizowania nauczania. Dla klas i oddziałów przedszkolnych granicą jest 7 osób, z tym że dla mniejszej liczby nauczanie organizowane jest w grupie międzyoddziałowej lub międzyklasowej (§ 2 ust. 1 r.o.n.r.). Zatem nie istnieje dolny limit uczniów i wynika stąd, że szkoła powinna organizować takie nauczanie nawet dla jednego ucznia.

Nauczanie religii w szkołach było wielokrotnie przedmiotem analizy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jedną z podstawowych kwestii, na którą zwraca uwagę ten Trybunał, jest zrównanie statusu religii z innymi przedmiotami. Oczywiście zastrzegając, że państwo zdecyduje się wprowadzić do systemu edukacji religię bądź przedmiot pokrewny. W sprawie Klaldsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii znalazło się stwierdzenie, że: „artykuł 2 Protokołu nr 1, który ma zastosowanie do roli Państwa w stosunku do edukacji i nauczania, nie pozwala na wprowadzanie różnicy pomiędzy uczeniem religii a innymi przedmiotami”⁸⁶. Ponadto w tym samym orzeczeniu zostało wyrażone stanowisko, zgodnie z którym aspekty

⁸⁴ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1327.

⁸⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 983), dalej r.o.n.r.

⁸⁶ Wyrok ETPCz z dnia 7 grudnia 1976 r., skargi nr 5095/71, 5920/72, 5926/72, LEX nr 80800. Podobnie w sprawie W. Dojan, A. Dojan i D. Dojan przeciwko Niemcom.

religijne mogą być obecne w programach nauczania. Rodzice zaś nie mogą zgłaszać sprzeciwu do tego typu praktyk. Gdyby przyznać im to prawo, to cały system edukacyjny obciążony byłby niebezpieczeństwem niewykonalności.

Nauczanie religii muzułmańskiej było przedmiotem skargi Mansur Yalçın przeciwko Turcji. Dnia 16 września 2014 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka wydał wyrok, w którym uznał, że nauczanie sunnickiego islamu w czasie obowiązkowych lekcji szkolnych stanowiło złamanie prawa do nauki i naruszało prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniem rodziców. Sama obecność religii w szkole nie była problemem, ale był nim fakt, że prawo tureckie pozwala na zwolnienie z obowiązkowych lekcji religii i etyki islamskiej jedynie dzieciom chrześcijańskim i żydowskim. Takiej możliwości nie mają zaś dzieci praktykujące inny odłam islamu niż powszechny w Turcji sunnizm. Trybunał zauważył, że obowiązkowy udział w takich lekcjach, bez względu na przekonania rodziców, może wywołać konflikt światopoglądowy i lekceważyć religijne poglądy rodziców⁸⁷.

Wyrok we wspomnianej wcześniej sprawie Lautsi przeciwko Włochom odbił się szerokim echem w świadomości europejskiej opinii społecznej, dotyczył on w głównej mierze obecności krzyża w salach lekcyjnych, ale znalazły się w nim również odniesienia do nauczania religii. Po raz kolejny Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił autonomię państwa do określania obowiązujących kanonów wiedzy przekazywanej uczniom. Nawet w sytuacjach gdy państwo w swoich programach nauczania zobowiązuje się do przekazywania wiedzy o charakterze bezpośrednio lub pośrednio religijnym lub filozoficznym, rodzice nie mogą się temu sprzeciwić. Jednakże informacje te powinny być przekazywane w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny, umożliwiając uczniom rozwijanie umysłu krytycznego, zwłaszcza w odniesieniu do religii, w atmosferze spokoju i wykluczenia od jakiegokolwiek formy protektoryzmu. Trybunał zwrócił powtórnie uwagę na to, że: „państwo nie może realizować swoich celów poprzez indoktrynację, która może zostać uznana za brak poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców. Jest to granica, której państwa nie mogą przekraczać”. W omawianym wyroku Trybunał odwołał się do swoich wcześniejszych orzeczeń odnoszących się do miejsca lekcji religii w systemie edukacji.

W sprawie Folgerø i inni przeciwko Norwegii Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że z faktu, iż wiedza o chrześcijaństwie stanowiła większość programu w szkołach podstawowych i niższych średnich, nie można przesądzać, że nastąpiło odejście od zasad pluralizmu i obiektywizmu. Ze względu na miejsce chrześcijaństwa w historii narodowej i tradycji Norwegii mieściło się to w granicach swobody państwa.

⁸⁷ Wyrok ETPCz z dnia 16 września 2014 r., skarga nr 21163/11, omówienie K. Warecka, *Strasburg: nauka religii w szkole musi szanować przekonania rodziców. Mansur Yalçın i inni przeciwko Turcji – wyrok ETPC z dnia 16 września 2014 r., skarga nr 21163/11, LEX/el 2014.*

W podobnym tonie, lecz odnosząc się do roli islamu, wypowiedział się Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Lindon, Otchakovsky-Laurens i July przeciwko Francji*. Ponadto Trybunał zauważył, że:

rodzice zawsze mogą nauczać i doradzać swoim dzieciom, wykonywać w stosunku do swoich dzieci naturalne rodzicielskie funkcje edukatorów oraz prowadzić swoje dzieci ścieżką zgodną z własnymi religijnymi i filozoficznymi przekonaniem. Niemniej jednak, gdy układające się Państwa włączają nauczanie religii do szkolnych programów nauczania, bez względu na ustalenia dotyczące wyłączenia [od tego nauczania], rodzice uczniów mogą w sposób uprawniony oczekiwać, iż przedmiot taki będzie nauczany w sposób spełniający kryteria obiektywizmu i pluralizmu oraz z zachowaniem poszanowania ich religijnych i filozoficznych przekonań.

Kwestia obecności krzyża w salach lekcyjnych stała się przedmiotem dwóch orzeczeń wydanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Lautsi przeciwko Włochom*. Matka dzieci uczęszczających do jednej z włoskich szkół złożyła skargę na to, że przez umieszczenie symbolu, który ma konotacje religijne w salach lekcyjnych, w których uczą się jej dzieci, naruszono jej prawo do ich wychowania zgodnie z własnymi przekonaniem. Same zaś dzieci podlegają przez to indoktrynacji. Po przegranej batalii we włoskich sądach sprawa trafiła przed Europejski Trybunał Praw Człowieka. W pierwszym wyroku wydanym dnia 3 listopada 2009 r. znalazło się stwierdzenie, że:

obowiązkowe eksponowanie symbolu konkretnej religii przy wykonywaniu władzy publicznej w odniesieniu do konkretnych sytuacji podlegających nadzorowi ze strony administracji rządowej, w szczególności w klasach szkolnych, ogranicza prawo rodziców do kształcenia swych dzieci zgodnie z ich przekonaniem oraz prawo uczniów do wierzenia lub do niewierzenia. Należy uznać, iż praktyka ta narusza te prawa, ponieważ przedmiotowe ograniczenia są niezgodne z obowiązkiem Państwa do poszanowania neutralności w trakcie wykonywania władzy publicznej, szczególnie w dziedzinie edukacji⁸⁸.

W drugim orzeczeniu w tej sprawie z dnia 18 marca 2011 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka zrewidował swoje stanowisko. Stwierdził wówczas m.in., że:

zдание drugie art. 2 Protokołu nr 1 nie uniemożliwia Państwom przekazywania w drodze wychowania lub nauczania informacji oraz wiedzy o charakterze bezpośrednio lub pośrednio religijnym lub filozoficznym. Nie pozwala ono nawet rodzicom na sprzeciwienie się włączeniu takiego wychowania lub nauczania do szkolnego programu nauczania.

Idąc więc wzorem swoich poprzednich orzeczeń, Trybunał uznał, że organizacja środowiska szkolnego, w którym to prawie zawiera się również sprawa obecności symboli religijnych, jest kompetencją państwa. Ponadto w tej konkretnej sprawie „nie przedstawiono przed Trybunałem dowodów na to, by obecność symbolu religijnego na ścianach klasy lekcyjnej

⁸⁸ LEX nr 523579.

mogła mieć wpływ na uczniów, a więc nie można rozsądnie zakładać, iż obecność krzyża na ścianie ma lub nie ma wpływu na młode osoby, których przekonania ciągle są w trakcie procesu formowania”.

Poszanowanie prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami doznaje ograniczeń w sytuacji, gdy państwo korzysta ze swego imperium w dziedzinie edukacji. Europejski Trybunał Praw Człowieka daje jasno do zrozumienia, że sprawa przekonań religijnych i filozoficznych rodziców jest ich sprawą prywatną, dlatego też, jeżeli chcą, to mogą bez przeszkód wpajać dzieciom swój światopogląd w zaciszu własnego domu. W przestrzeni publicznej, którą jest szkoła, rodzice muszą liczyć się z tym, że ostateczny głos należy do organów reprezentujących szeroko pojmowaną władzę. Zatem z jednej strony państwo, realizując swoje prerogatywy, może narzucać pewne treści programowe, które nie zawsze są zgodne z przekonaniami rodziców. Z drugiej strony jednak w relacjach z władzą powinna być pozostawiona swoboda wyboru zajęć, które z założenia mogą wkraczać w sferę przekonań rodziców.

IV. Prawa dziecka w procesie wychowania

Rodzice, realizując swoje prawo do wychowania dziecka ze swoimi przekonaniem, powinni liczyć się z pewnymi ograniczeniami. W grę wchodzi nie tylko uprawnienia prawodawcy do określania obowiązujących programów nauczania, ale także limity, jakie wynikają chociażby z norm konstytucyjnych. Prawo do wychowania dziecka jest utożsamiane z wolnością sumienia i religii rodziców oraz podlega ograniczeniom, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (art. 53 ust. 5 Konstytucji RP). Ponadto punktem odniesienia dla wszystkich decyzji podejmowanych w stosunku do osoby dziecka są jego prawa. Dziecko korzysta z nich w określonych warunkach i po spełnieniu pewnych wymagań. Warto więc dookreślić model relacji rodzic-dziecko, które jest pochodną praw rodziców oraz uprawnień przyznanych dziecku.

Analizowany już art. 48 w zw. z art. 53 ust. 3 Konstytucji RP, przyznający rodzicom prawo do zapewnienia dzieciom wychowania oraz nauczania moralnego i religijnego zgodnie z własnymi przekonaniem, wskazuje, że wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także jego wolność sumienia i wyznania oraz przekonania dziecka. Jak stwierdza Trybunał Konstytucyjny w jednym ze swoich orzeczeń, powołując się na opinię P. Sarneckiego, art. 48 ust. 1 Konstytucji RP to w istocie przepis „natury prakseologicznej, formułujący zapewne dawno ustaloną regułę procesu wychowawczego”. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego „rodzice, którzy nie uwzględnialiby tych zjawisk «przestaliby je wychowywać twórczo, pozytywnie. Prawo rodziców do wychowywania (obowiązek) «pozostaje nienaruszone, choć naturalnie winno już zawierać pewne reakcje na nowe sytuacje»”⁸⁹. Uzależnienie możliwości realizacji uprawnień przysługujących osobie dziecka od stopnia dojrzałości (rozwoju) nie występuje wyłącznie na gruncie art. 48 ust. 1 Konstytucji RP. Przykład mogą stanowić poniższe regulacje.

Zgodnie z art. 12 KoPD: „Państwa-Strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka”.

⁸⁹ Wyrok TK z dnia 2 grudnia 2009 r., U 10/07, OTK-A 2009, nr 11, poz. 163.

W Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej, w artykule poświęconym prawom dziecka, stwierdza się m.in., że: „Dzieci mają prawo do takiej ochrony i opieki, jaka jest konieczna dla ich dobra. Mogą one swobodnie wyrażać swoje poglądy. Poglądy te są brane pod uwagę w sprawach, które ich dotyczą, stosownie do ich wieku i stopnia dojrzałości” (art. 24 ust. 1 KPP).

Konwencja z dnia 25 października 1980 r. dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka⁹⁰ stanowi m.in., że: „Władza sądowa lub administracyjna może również odmówić zarządzenia powrotu dziecka, jeżeli stwierdzi, że dziecko sprzeciwia się powrotowi oraz że osiągnęło ono wiek i stopień dojrzałości, przy którym właściwe jest uwzględnienie jego opinii” (art. 13).

W Konwencji Rady Europy z dnia 25 października 2007 r. o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych⁹¹ poleca się, aby każda ze stron zadbała o to, by pokrzywdzony otrzymał informację o przysługujących mu uprawnieniach: „w sposób dostosowany do wieku i stopnia dojrzałości [...] oraz w zrozumiałym dla niego języku” (art. 31 ust. 6).

Preambuła dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym⁹² zawiera stwierdzenie, które dookreśla, że jej stosowanie: „jest właściwe w świetle wszelkich okoliczności danej sprawy, w tym z uwagi na stopień dojrzałości oraz konieczność szczególnego traktowania danej osoby” (motyw 11 dyrektywy).

Odniesienia do uwzględnienia stopnia dojrzałości dziecka możemy również odnaleźć w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości⁹³. W wyroku z dnia 6 grudnia 2012 r., stwierdził bowiem, że:

Europejski Trybunał Praw Człowieka bierze pod uwagę wiele indywidualnych okoliczności dotyczących dziecka w celu jak najlepszego ustalenia jego interesów i zapewnienia jego dobra. Bierze on pod uwagę w szczególności wiek dziecka i stopień jego dojrzałości, a także stopień zależności od rodziców, i w tym względzie zwraca uwagę na ich obecność lub jej brak⁹⁴.

Klauzula stopnia dojrzałości może być niekiedy zastępowana pojęciami „stopień rozwoju” bądź „stopień rozwijających się zdolności”. Chodzi jednak zawsze o umożliwienie dziecku korzystania z podejmowania autonomicznych decyzji.

Polska ustawa zasadnicza w regulacjach poświęconych prawom dziecka zwraca uwagę na konieczność wysłuchania go. W myśl art. 72 ust. 3 Konstytucji RP w toku ustalania praw

⁹⁰ Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528.

⁹¹ Dz.U. z 2015 r. poz. 608.

⁹² Dz.Urz. UE L 132, s. 1.

⁹³ Zob. m.in. wyrok TS z dnia 12 kwietnia 2018 r., C-550/16, A i S przeciwko Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, ECLI:EU:C:2018:248 oraz wyrok TS z dnia 29 lipca 2019 r., C-38/18, Postępowanie karne przeciwko Massimowi Gambinowi i Shpetimowi Hyce, ECLI:EU:C:2019:628.

⁹⁴ Wyrok TS z dnia 6 grudnia 2012 r., C-356/11, O. i S. przeciwko Maahanmuuttovirasto i Maahanmuuttovirasto przeciwko L., „Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu” 2012, nr 12, s. I-776.

dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko obowiązane są do wysłuchania zdania dziecka.

Naczelny Sąd Administracyjny w jednym ze swoich orzeczeń ocenił zakres uprawnień, jakie przysługują dziecku na mocy wskazanych przepisów. Zgodnie z wyrażonym wówczas stanowiskiem: „art. 72 ust. 3 Konstytucji RP zobowiązuje do uwzględnienia zdania dziecka jedynie w miarę możliwości, a przepis art. 12 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka przewiduje wysłuchanie dziecka, o ile jest ono zdolne do kształtowania własnych poglądów, a ocena wagi wypowiedzi musi odbywać się z uwzględnieniem wieku i dojrzałości dziecka. Oznacza to, że obowiązek wysłuchania przez organy stanowiska dziecka czy to wyrażonego bezpośrednio przez małoletniego, czy przez jego przedstawiciela, nie ma skutku w postaci obowiązku każdorazowego uwzględnienia tego stanowiska w toku wydawania rozstrzygnięcia”⁹⁵.

Na mocy nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z dnia 6 listopada 2008 r.⁹⁶ do art. 95 dodano § 4, zgodnie z którym: „Rodzice przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia”.

Analizując zakres art. 48 ust. 1 i art. 72 ust. 3 Konstytucji oraz art. 12 KoPD, Trybunał Konstytucyjny zauważył, że ich wspólnym mianownikiem:

jest zobowiązanie podmiotów, mających wpływ na losy dziecka, do poszanowania jego odrębności, indywidualności i przekonań. Z obowiązku tego wynika konieczność uznania podmiotowości dziecka i wysłuchania jego zdania. Adresatami norm są rodzice, opiekunowie, organy władzy publicznej, osoby odpowiedzialne za dziecko oraz Państwa-Strony⁹⁷.

Również przepisy ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego⁹⁸ (k.p.c.) uzależniają możliwość dokonywania czynności prawnych w zależności od osiągnięcia przez dziecko odpowiedniego poziomu rozwoju. Zgodnie z art. 216¹ k.p.c. sąd w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka wysłucha je, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala. Ponadto, stosownie do powyższych okoliczności, sąd uwzględni jego zdanie i rozsądne życzenia. Również na mocy art. 576 § 2 k.p.c. sąd w sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka wysłucha je, uwzględniając w miarę możliwości jego rozsądne życzenia, jeżeli wymienione wyżej trzy przesłanki zostaną spełnione.

Samo pojęcie „stopień dojrzałości dziecka” jest kategorią nienormatywną, dlatego też konieczne jest odwołanie się do dorobku innych dziedzin nauki, orzecznictwa, ale także dokonanie próby wykładni systemowej, wskazując m.in. granice temporalne dotyczące wieku, których osiągnięcie warunkuje realizację wspomnianych uprawnień.

⁹⁵ Wyrok NSA z dnia 29 sierpnia 2018 r., II OSK 1041/18, LEX nr 2553581.

⁹⁶ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 220, poz. 1431).

⁹⁷ Wyrok TK z dnia 11 października 2011 r., K 16/10, OTK-A 2011, nr 8, poz. 80.

⁹⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 ze zm.

W psychologii rozwojowej nie ma jednomyślności, jeżeli chodzi o doprecyzowanie tego, w którym momencie dziecko osiąga wymagany wiek. Dla ilustracji warto przytoczyć dwie z nich, różniące się znacznie co do istoty.

Według J. Piageta, w okresie między 11 a 12 rokiem życia dziecko staje się wrażliwe na bodźce moralne⁹⁹. Potrafi dokonać w oparciu o własne doświadczenie analizy sytuacji, w której się znajdzie, przez wyciągnięcie właściwego wniosku z istniejących przesłanek. Wydaje się więc, że granica wieku, kiedy dziecko zaczyna samodzielnie odróżniać dobro od zła, może stanowić pewną wskazówkę dla osób interpretujących przepisy prawne, które uzależniają zdolność do korzystania przez dziecko z jego praw w zależności od stopnia jego dojrzałości. Amerykańscy psychologowie A.M. Coleman i P.E. Brynat stwierdzili, że J. Piaget okazał się zbyt optymistą, przyjmując wiek 12 lat za granicę osiągnięcia przez większość dzieci stadium operacji formalnych. Twierdzą oni, że mimo trudności z ustaleniem, jaki procent młodzieży i w jakim wieku osiąga kolejne etapy rozwoju poznawczego, nie ma wątpliwości, że przed ukończeniem 16 roku życia wciąż mniejsza część populacji przekracza próg najbardziej zaawansowanego poziomu myślenia formalnego¹⁰⁰.

Niewątpliwie wskazanie granicy wieku, w którym dziecko zaczyna myśleć krytycznie przez wyrobienie sobie zdania na określony temat, stanowi dla wielu badaczy trudny do rozwiązania problem. Większość z nich jednak przychyliła się do wniosku, że jest to okres między 12 a 13 rokiem życia. Dziecko w tym wieku potrafi bez wskazywania z zewnątrz dostrzec granicę między dobrem a złem i wyrobić sobie zdanie na temat poglądów wygłaszanych przez inne osoby. Na pytanie zaś czy osoba, która wyposażona jest w wyżej wymienione zdolności, może samodzielnie decydować o korzystaniu z przysługujących jej praw do wolności religijnej, nie można dać jednoznacznej odpowiedzi, gdyż każdy przypadek jest szczególny i wymaga indywidualnego rozpatrzenia¹⁰¹.

Na gruncie wykładni systemowej można wskazać również przykłady dotyczące tego, w jakim wieku dziecko osiąga możliwość podejmowania skutecznych czynności prawnych. Część regulacji dotyczy możliwości korzystania przez dziecko z tzw. praw politycznych, które pozwalają mu budować społeczeństwo obywatelskie i stać się jego pełnoprawnym członkiem¹⁰².

Zgodnie z dyspozycją wyrażoną w art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach¹⁰³ małoletni w wieku od 16 do 18 roku życia, mający ograniczoną zdolność do czynności prawnych, mogą należeć do stowarzyszeń i korzystać z czynnego i biernego

⁹⁹ M. Magda, *Wrażliwość moralna a rozwój moralny człowieka*, „Wychowanie na co Dzień” 2000, nr 1/2, s. 12.

¹⁰⁰ P.E. Brynat, A.M. Coleman, *Psychologia rozwojowa*, Poznań 1997, s. 101.

¹⁰¹ M. Bielecki, *Ewolucja wolności religijnej dziecka w Polsce w latach 1989–2009*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy-dyskusje-postulaty*, red. D. Walencik, Katowice-Bielsko-Biała 2009, s. 98.

¹⁰² Szerzej na ten temat: M. Bielecki, *Wolności i prawa polityczne dziecka*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 45, s. 7–25.

¹⁰³ Tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 713 ze zm.

prawa wyborczego. Zatem mogą wybierać i być wybierani do władz stowarzyszenia. Z tym że w składzie zarządu muszą znajdować się osoby o pełnej zdolności do czynności prawnych i muszą one stanowić większość.

W odróżnieniu od wolności zrzeszania się, z której mogą korzystać nieletni po ukończeniu 16 roku życia, w stosunku do zgromadzeń ustawodawca nie przewidział takich ograniczeń. Zatem prawo do uczestniczenia w zgromadzeniach formalnie nie jest uzależnione od osiągnięcia określonego wieku bądź od posiadania przymiotu zdolności do czynności prawnych. W jednym ze swoich orzeczeń Europejski Trybunał Praw Człowieka rozpatrywał kwestię możliwości objęcia dziecka dyspozycją wyrażoną w art. 11 EKPC, gwarantującą m.in. możliwość zgromadzeń. W wyroku z dnia 14 lutego 2006 r. w sprawie *Christian Democratic People's Party przeciwko Mołdawii* Trybunał uznał, że każdy może uczestniczyć w zgromadzeniu, nie wyłączając dzieci. W zasadzie uczestnictwo dzieci w takim zgromadzeniu, zdaniem Trybunału, zależy od decyzji rodziców. Wbrew wolności zgromadzeń byłoby zakazanie dzieciom uczestnictwa w zgromadzeniach publicznych, szczególnie takich, które dotyczą kwestii związanych z ich wychowaniem czy edukacją¹⁰⁴.

Na gruncie przepisów ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe¹⁰⁵ małoletni posiadacz rachunku oszczędnościowego, rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego lub rachunku terminowej lokaty oszczędnościowej może po ukończeniu 13 lat swobodnie dysponować środkami pieniężnymi zgromadzonymi na tych rachunkach, o ile nie sprzeciwi się temu na piśmie jego przedstawiciel ustawowy (art. 58).

Na mocy art. 12 ust. 3 ustawy z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów¹⁰⁶, gdy dawcą szpiku jest małoletni powyżej 13 roku życia, wymagana jest jego zgoda obok zgody opiekunów prawnych i sądu. Ta sama ustawa jako negatywną przesłankę dopuszczalności pobrania komórek, tkanek lub narządów ze zwłok ludzkich, wyodrębnia sprzeciw małoletniego po ukończeniu 16 lat (art. 6 ust. 3).

Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry¹⁰⁷ (u.z.l.), uzależnia udział małoletniego w eksperymencie medycznym od jego zgody. Zgodnie z dyspozycją zawartą w art. 25 ust. 2:

Udział małoletniego w eksperymencie medycznym jest dopuszczalny tylko za pisemną zgodą jego przedstawiciela ustawowego. Jeżeli małoletni ukończył 16 lat lub nie ukończył 16 lat i jest w stanie z rozeznaniem wypowiedzieć opinię w sprawie swego uczestnictwa w eksperymencie, konieczna jest także jego pisemna zgoda.

¹⁰⁴ M.A. Nowicki, *Christian Democratic People's Party (Chrześcijańska Demokratyczna Partia Ludowa) przeciwko Mołdawii* – wyrok ETPC z dnia 14 lutego 2006 r., skarga nr 28793/02, [w:] Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2006, Oficyna, 2007, s. 169.

¹⁰⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1896.

¹⁰⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1405 ze zm.

¹⁰⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 514 ze zm.

Artykuł 32 u.z.l. reguluje kwestię przeprowadzenia badań lub innych świadczeń zdrowotnych. W przypadku pacjenta, który ukończył 16 lat, wymagana jest jego zgoda, którą wyraża wraz z przedstawicielem ustawowym (art. 32 ust. 5 w zw. z ust. 2 u.z.l.). Dla procesu wychowania dziecka zgodnie z przekonaniami rodziców istotną regulację zawierają kolejne normy zawarte w ustawie. Otóż w sytuacji, gdy małoletni, który ukończył 16 lat, sprzeciwia się czynnościom, poza zgodą jego przedstawiciela ustawowego lub opiekuna faktycznego albo w przypadku niewyrażenia przez niego zgody, wymagane jest zezwolenie sądu opiekuńczego (art. 32 ust. 6 u.z.l.).

Podobnie jest z wykonywaniem zabiegów operacyjnych lub stosowaniem metod leczenia, które stwarzają podwyższone ryzyko dla pacjenta. Tutaj podobnie – osoba po ukończeniu 16 roku życia wyraża zgodę wraz z przedstawicielami ustawowymi (art. 34 ust. 4 w zw. z ust. 3 u.z.l.). Jeżeli jednak przedstawiciel ustawowy małoletniego pacjenta nie zgadza się na wykonanie przez lekarza czynności niezbędnych dla usunięcia niebezpieczeństwa utraty przez pacjenta życia lub ciężkiego uszkodzenia ciała bądź ciężkiego rozstroju zdrowia, lekarz może wykonać takie czynności po uzyskaniu zgody sądu opiekuńczego (art. 34 ust. 6 u.z.l.). Lekarz może wykonać czynności ratujące życie bądź zdrowie bez zgody przedstawiciela ustawowego pacjenta bądź zgody właściwego sądu opiekuńczego, gdy zwłoka spowodowana postępowaniem w sprawie uzyskania zgody groziłaby pacjentowi niebezpieczeństwem utraty życia, ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia. W takim przypadku lekarz ma obowiązek, o ile jest to możliwe, zasięgnąć opinii drugiego lekarza, w miarę możliwości tej samej specjalności. O wykonywanych czynnościach lekarz niezwłocznie zawiadamia przedstawiciela ustawowego, opiekuna faktycznego lub sąd opiekuńczy (art. 34 ust. 7 u.z.l.).

Brak zgody rodziców na przeprowadzenie niektórych badań lub wykonanie innych świadczeń zdrowotnych oraz zabiegów ratujących życie i zdrowie znajduje swoje odzwierciedlenie w prawie wewnętrznym niektórych związków wyznaniowych, m.in. u Świadków Jehowy. Doktryna tej konfesji określona jest przez Ciało Kierownicze. Jej zasady na przestrzeni czasu ulegały zmianom. Obecnie obejmują w zakresie zagadnień medycznych przede wszystkim bezwzględny zakaz poddawania się przez członków zboru zabiegom transfuzji krwi pełnej, natomiast decyzja o poddaniu się przeszczepowi organu lub szpiku kostnego oraz szczepieniu została pozostawiona sumieniu każdego Świadka Jehowy, przy czym poddanie się takim zabiegom nie może spowodować wykluczenia ze struktur związkowych¹⁰⁸.

Zdolność dziecka do wyrażania wiążących oświadczeń, została również uregulowana na gruncie przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Na mocy art. 118 § 1 k.r.o.: „Do przysposobienia potrzebna jest zgoda przysposobianego, który ukończył lat trzynaście”. Również do zmiany nazwiska dziecka, które ukończyło 13 lat, potrzebna jest jego zgoda (art. 118 § 1 k.r.o.).

¹⁰⁸ Szerzej na ten temat: K. Krzysztofek, *Stanowisko Świadków Jehowy wobec wybranych współczesnych procedur medycznych w świetle prawa polskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2015, t. 18, s. 287–310.

Na gruncie przepisów ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy¹⁰⁹ (k.p.), przewidziano natomiast możliwość zatrudnienia na podstawie umowy o pracę młodocianego, który ukończył 15 lat (art. 190 k.p.). Możliwe jest również zatrudnienie osoby, która nie osiągnęła tego wieku. W myśl art. 191 § 2¹ k.p.: „Osoba, która ukończyła ośmioletnią szkołę podstawową, niemająca 15 lat, może być zatrudniona na zasadach określonych dla młodocianych w roku kalendarzowym, w którym kończy 15 lat”. Możliwości takie przewidziano również dla osób zatrudnionych w celu przygotowania zawodowego, w formie nauki zawodu (art. 191 § 2² k.p.) bądź w formie przyuczenia do wykonywania określonej pracy (art. 191 § 2³ k.p.).

Nie są to wszystkie rozwiązania prawne, które uzależniają ważność decyzji od osiągnięcia wymaganego wieku. Pominięto chociażby kwestię nabycia ograniczonej zdolności do czynności prawnych (13 lat) czy możliwość zawarcia związku małżeńskiego przez kobietę, która ukończyła 16 rok życia. Są to jednak zagadnienia powszechnie znane, dlatego też nie ma potrzeby ich głębszego analizowania.

Zestawienie istniejących rozwiązań prawnych pozwala stwierdzić, że polski prawodawca uznaje dziecko za zdolne do podejmowania suwerennych decyzji w różnym wieku. W związku z tym należy uznać, że o ile nie określono precyzyjnie wymaganej granicy wieku, optować należy za 16 rokiem życia, który stanowi górną granicę.

Niewątpliwie w zakres uprawnień dziecka związanych z procesem wychowawczym wchodzi kwestie dotyczące ustalenia jego pochodzenia i poznania biologicznych rodziców. Nie są to prawa funkcjonujące w sposób kumulatywny, a istniejące rozwiązania ujmują ich zakres w różnorodny sposób. Uprawnienia przysługujące dziecku warunkują w znaczący sposób postępowanie rodziców przysposabiających i opiekunów prawnych, którzy nie powinni utrudniać dziecku realizacji tej możliwości, pomimo że mogą z tego wynikać nieprzewidziane konsekwencje.

Uprawnienie to gwarantowane jest zarówno na płaszczyźnie standardów prawa międzynarodowego, jak i na gruncie rozwiązań krajowych. Istnieje ponadto bogate orzecznictwo dotyczące wskazanej materii.

Konwencja o prawach dziecka (art. 7) stanowi, że jeżeli to możliwe, dziecko powinno mieć zapewnione prawo do poznania swoich rodziców i pozostawania pod ich opieką. Na prawodawcy (państwu-stronie) ciąży obowiązek zadbania o to, by te prawa znalazły odzwierciedlenie w prawie wewnętrznym (art. 7 ust. 2 KoPD). W świetle opinii W. Stojanowskiej powyższej regulacji nie można interpretować jako prawa dziecka do rodziców (odpowiedzialności rodzicielskiej), a oznacza wyłącznie prawo do ich poznania i w tym sensie należy je rozumieć¹¹⁰. Prawo do poznania własnego pochodzenia nie powinno być utożsamiane

¹⁰⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1320.

¹¹⁰ W. Stojanowska, *Prawo dziecka do wychowywania się w środowisku rodzinnym przewidziane w Konwencji o prawach dziecka (artykuł recenzyjny)*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 1, s. 122. Autorka polemizuje ze stanowiskiem wyrażonym w publikacji P. Jaros, *Prawo dziecka do rodziców (odpowiedzialności rodzicielskiej) w kontekście polskich zobowiązań międzynarodowych*, Warszawa 2015.

z ustaleniem ojcostwa czy macierzyństwa, a jego celem jest zapewnienie jednostce znajomości własnego pochodzenia. Na ścisłą korelację wskazanych uprawnień dziecka z powinnościami państwa, proklamowanymi w art. 8 KoPD, zwraca uwagę P. Mostowik. Jego zdaniem państwa-strony zobowiązane są do podjęcia działań mających na celu „poszanowanie prawa dziecka do zachowania jego tożsamości, w tym stosunków rodzinnych, zgodnych z prawem, z wyłączeniem bezprawnych ingerencji. W przypadku zaś, gdy dziecko zostało bezprawnie pozbawione części lub wszystkich elementów swojej tożsamości, należy okazać mu właściwą pomoc i ochronę w celu jak najszybszego jej przywrócenia”¹¹¹.

Zasady ustalania pochodzenia dziecka oraz zakres przysługujących mu praw regulowane są również w Europejskiej konwencji o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego z dnia 15 października 1975 r.¹¹² Zgodnie z tą Konwencją pochodzenie dziecka pozamałżeńskiego od matki ustala się wyłącznie na podstawie faktu jego urodzenia (art. 2); ojcostwo może zostać stwierdzone lub ustalone na podstawie dobrowolnego uznania lub orzeczenia sądu (art. 3); dobrowolne uznanie ojcostwa może być zakwestionowane, jeżeli prawo wewnętrzne przewiduje taką możliwość w przypadku, gdy osoba, która chce uznać ojcostwo lub je uznała, nie jest biologicznym ojcem dziecka (art. 4), ojciec i matka dziecka pozamałżeńskiego, mają w stosunku do jego osoby takie same obowiązki, jakby pochodziło ono z małżeństwa (art. 6).

Zagadnienia filiacyjne, dotyczące osoby dziecka, są ściśle skorelowane z koniecznością poszanowania jego dobra i ochrony jego interesu w jak najszerszym zakresie. Wyraz temu dał m.in. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 28 kwietnia 2003 r., K 18/02¹¹³. Rozpatrywane zagadnienie dotyczyło potencjalnej niezgodności z Konstytucją RP zasady określonej w zmienionym już obecnie art. 77 k.r.o. Zgodnie z jej założeniami do uznania ojcostwa małoletniego dziecka konieczna była zgoda matki¹¹⁴. Trybunał Konstytucyjny, uznając przepis za konstytucyjny, sformułował, wówczas następujące wnioski: „Po pierwsze, konstytucyjna zasada ochrony dobra dziecka, zgodnie z założeniami i aksjologią systemu, wyraża preferencję dla takiego ukształtowania mechanizmów filiacyjnych, które będą umożliwiały ustalanie relacji rodzinnych zgodnie z więzią biologiczną (rzeczywistym pochodzeniem dziecka). Po drugie, preferencja ta będzie doznawała ograniczeń w tych wszystkich przypadkach, w których potrzeba ochrony dobra dziecka wymaga zachowania stabilnych relacji rodzinnych wcześniej ukształtowanych pomiędzy dzieckiem a osobami mającymi przymiot rodziców prawnych. Eliminowanie z systemu prawnego możliwości ustalenia więzi rodzinnej zgodnie z rzeczywi-

¹¹¹ P. Mostowik, *Pochodzenie dziecka (macierzyństwo i ojcostwo) w prawie prywatnym międzynarodowym*, „Studia Prawa Prywatnego” 2014, nr 3–4, s. 52.

¹¹² Dz.U. z 1999 r. Nr 79, poz. 888.

¹¹³ OTK-A 2003, nr 4, poz. 32.

¹¹⁴ Zgodnie z ówczesnym brzmieniem art. 77 § 1 k.r.o.: „Jeżeli dziecko jest małoletnie, do jego uznania potrzebna jest zgoda matki. Jeżeli matka nie żyje albo jeżeli nie przysługuje jej władza rodzicielska, albo jeżeli porozumienie się z matką napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody, zamiast jej zgody potrzebna jest zgoda ustawowego przedstawiciela dziecka”. Przepis ten został zmieniony na podstawie ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 220, poz. 1431).

stością biologiczną musi jednak zawsze znajdować swoje uzasadnienie w innych wartościach konstytucyjnych. Po trzecie, regulacje konstytucyjne nie przesądzają bezpośrednio o formach i mechanizmach filiacji dziecka pozamałżeńskiego, pozostawiając tę kwestię ukształtowaniu przez ustawodawcę. Konstytucja nie daje też podstaw do wartościowania poszczególnych sposobów ustalenia pochodzenia dziecka pozamałżeńskiego”.

W obecnym brzmieniu art. 77 k.r.o. zakłada, że oświadczenie do uznania ojcostwa może złożyć osoba, która ukończyła 16 lat i nie istnieją podstawy do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia. W sytuacji gdy osoba taka nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, może złożyć konieczne oświadczenie tylko przed sądem opiekuńczym. Jak wskazuje się w doktrynie, komentowany przepis znajduje zastosowanie zarówno względem ojca składającego oświadczenie o uznaniu, jak i wobec matki potwierdzającej ojcostwo¹¹⁵.

W innym ze swoich orzeczeń Trybunał Konstytucyjny, powołując się na wcześniejsze stanowisko, zauważył, że:

„kwestia filiacji jest niezależna od zagadnienia władzy rodzicielskiej i praw rodziców (ustalenie pochodzenia dziecka nie musi prowadzić automatycznie do powstania po stronie rodziców praw do sprawowania pieczy nad dzieckiem czy ogólnie praw związanych z wykonywaniem władzy rodzicielskiej, np. tak jest w przypadku ustalenia ojcostwa czy ustalenia pochodzenia dziecka, które zostało przysposobione” (wyrok TK z 28 kwietnia 2003 r., sygn. K 18/02, OTK ZU nr 4/A/2003, poz. 32). Prawo do ustalenia rodzicielstwa wpisuje się bowiem w szerszy kontekst prawa do ochrony życia rodzinnego i zakłada ochronę całej rodziny oraz dobra wszystkich jej członków¹¹⁶.

Problem ustalenia biologicznych rodziców ma ścisły związek z sytuacją małżeństw jednopłciowych. W polskich realiach, w ostatnim okresie, wywiązała się dyskusja na kanwie orzecznictwa sądów administracyjnych w sprawie transkrypcji aktów urodzenia dzieci urodzonych poza granicami naszego kraju. Jedna ze spraw dotyczyła dziewczynki urodzonej w Londynie. Dwie kobiety na stałe zamieszkałe w Wielkiej Brytanii złożyły wniosek o sporządzenie w polskich księgach stanu cywilnego zagranicznego aktu urodzenia. Do wniosku został załączony brytyjski dokument urzędowy, z którego wynikało, że jedna z kobiet jest matką dziecka, natomiast druga wpisana jest jako rodzic. W tym wypadku zarówno Wojewódzki Sąd Administracyjny z siedzibą w Łodzi, jak również Naczelny Sąd Administracyjny odmówiły jego sporządzenia, powołując się na naruszenie porządku prawnego obowiązującego na terenie Polski. Wojewódzki Sąd Administracyjny dał jasno do zrozumienia, że: „żaden z przepisów nie przewiduje możliwości wpisania w akcie urodzenia dziecka obok matki dziecka jako drugiego z rodziców drugiej kobiety”, ponadto: „pojęcia «rodzicielstwo», «rodzice» zawsze odnoszą się do osób różnej płci, tj. kobiety i mężczyzny, na co wskazuje

¹¹⁵ A. Sylwestrzak, Komentarz do wybranych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, LEX/el. 2020, komentarz do art. 77 k.r.o.

¹¹⁶ Wyrok TK z dnia 26 listopada 2013 r., P 33/12, OTK-A 2013, nr 8, poz. 123.

także jednoznacznie art. 18 Konstytucji RP, [...]”¹¹⁷. Naczelny Sąd Administracyjny dodał ponadto, że: „polskie prawo nie zna instytucji «rodziców jednopłciowych», zaś «możliwości usankcjonowania na gruncie prawnym» takiej «rodziny» w ogóle nie przewiduje”. Jednakże, jak dalej zauważa Naczelny Sąd Administracyjny: „nie ma żadnych formalnych przeszkód, aby skarżące posługiwały się zagranicznym aktem urodzenia w polskim sądzie bądź polskim urzędzie, gdyż stanowi on wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych”¹¹⁸.

Powyższe rozstrzygnięcia Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Łodzi oraz Naczelnego Sądu Administracyjnego korespondują z opinią wyrażoną przez P. Mostowika. Zdaniem tego autora:

Możliwość odstąpienia od zastosowania obcego prawa jest klasycznym rozwiązaniem prawa kolizyjnego, zarówno o genezie krajowej, jak i międzynarodowej oraz unijnej. Służy temu konstrukcja klauzuli porządku publicznego (art. 7 PrPrywM z 2011 r.), pozwalająca na niestosowanie prawa obcego, które „miałoby skutki sprzeczne z podstawowymi zasadami polskiego porządku prawnego”, jak i – pośrednio – zastosowania krajowych przepisów koniecznego zastosowania (art. 8 PrPrywM z 2011 r.), regulujących dany stosunek prawny „bez względu na to, jakiemu prawu on podlega”¹¹⁹.

Ponadto, jak dalej zauważa, pomimo że powyższa regulacja powinna być stosowana w wyjątkowych sytuacjach, to: „prawo rodzinne jest dziedziną prawa, w której wiele (i nieporównanie więcej niż w innych obszarach prawa prywatnego, zwłaszcza dotyczącego spraw majątkowych) regulacji krajowych wyraża właśnie zasady porządku prawnego danego państwa”¹²⁰.

Przeciwnie stanowisko zajął Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku z dnia 10 października 2018 r., II OSK 2552/16¹²¹. Stwierdził w nim m.in., że:

nie jest zgodne z obowiązującymi przepisami prawa takie działanie, aby poprzez klauzulę porządku publicznego, odmawiać transkrypcji ze względu na porządek publiczny [...]. To bowiem w konsekwencji prowadzi do sytuacji, że małoletniemu odmawia się np. wydania dokumentu poświadczającego tożsamość – z mocy prawa nabyte obywatelstwo.

Orzeczenie to doczekało się wielu komentarzy i glos. Zaaprobować należy to stanowisko, zgodnie z którym w każdej sprawie o stworzenie polskiego aktu stanu cywilnego w drodze transkrypcji (przeniesienia) treści zarejestrowanej za granicą znajduje zastosowanie art. 107 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego¹²². Zaś odmowa transkrypcji, która powinna nastąpić z uwagi na potrzebę ochrony krajowego rozumienia stanu cywilnego oraz fundamentów prawa rodzinnego, w omawianych kazuistycznych stanach

¹¹⁷ Wyrok WSA w Łodzi z dnia 14 lutego 2013 r., III SA/Łd 1100/12, LEX nr 1287159.

¹¹⁸ Wyrok NSA z dnia 17 grudnia 2014 r., II OSK 1298/13, LEX nr 1772336.

¹¹⁹ P. Mostowik, *Pochodzenie...*, s. 66

¹²⁰ P. Mostowik, *Pochodzenie...*, s. 66.

¹²¹ LEX nr 2586953.

¹²² Obecnie tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 463.

faktycznych nie pozbawia dziecka będącego polskim obywatelem możliwości uzyskania polskiego dokumentu tożsamości¹²³

W związku z rozbieżnością stanowisk w analizowanej kwestii Naczelny Sąd Administracyjny postanowił przedstawić składowi siedmiu sędziów następujące zagadnienie prawne, budzące poważne wątpliwości: „Czy przepis art. 104 ust. 5 i art. 107 pkt 3 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. 2014 r. poz. 1741 ze zm.) w związku z art. 7 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. z 2015 r. poz. 1792), dopuszcza transkrypcję zagranicznego aktu urodzenia dziecka, w którym jako rodzice wpisane są osoby tej samej płci”, gdyż jak zaznaczył:

jednolitość orzecznictwa jest wartością działalności judykacyjnej, zwłaszcza, gdy to ujednolicenie ma odnosić się do kwestii fundamentalnych w kontekście respektowania wartości i standardów konstytucyjnych, międzynarodowych i europejskich w zakresie ochrony praw człowieka i obywatela oraz spójności i niesprzeczności systemu prawa powszechnie obowiązującego¹²⁴.

Odnosząc się do tak sformułowanego zagadnienia, Naczelny Sąd Administracyjny w składzie siedmiu sędziów wydał w dniu 2 grudnia 2019 r. uchwałę, w myśl której „przepis art. 104 ust. 5 i art. 107 pkt 3 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. 2014 r. poz. 1741, ze zm.) w związku z art. 7 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. z 2015 r. poz. 1792) nie dopuszcza transkrypcji zagranicznego aktu urodzenia dziecka, w którym jako rodzice wpisane są osoby tej samej płci”¹²⁵. Naczelny Sąd Administracyjny podzielił pogląd, zgodnie z którym transkrypcja takiego aktu godzi w polski porządek prawny. W uzasadnieniu uchwały znalazło się m.in. następujące stwierdzenie:

Klauzula porządku publicznego gwarantuje zatem ochronę krajowego porządku prawnego przed jego naruszeniem w postaci nadania skuteczności (uznania) aktu stanu cywilnego nieodpowiadającemu fundamentalnym zasadom porządku prawnego. W ramach przesłanki porządku publicznego badaniu podlegają skutki prawne uznania danego aktu. Nie chodzi przy tym o samą sprzeczność zagranicznego aktu stanu cywilnego z podstawowymi zasadami porządku prawnego, ale o to, by skutki transkrybowania takiego aktu były nie do pogodzenia z tymi zasadami. Przez podstawowe zasady porządku prawnego należy rozumieć nie tylko fundamentalne zasady ustroju społeczno-politycznego, czyli zasady konstytucyjne, ale także naczelną zasady rządzące poszczególnymi dziedzinami prawa cywilnego, rodzinnego czy procesowego.

Należy z aprobatą odnieść się do przedmiotowej uchwały Naczelnego Sądu Administracyjnego. Ponadto należy podkreślić, że polska ustawa zasadnicza powinna stanowić punkt odniesienia dla rozwiązań zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. Dopóki obowiązuje

¹²³ Zob. P. Mostowik, *Glosa do wyroku NSA z dnia 10 października 2018 r., II OSK 2552/16*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2019, nr 4, s. 132–133.

¹²⁴ Postanowienie NSA z dnia 17 kwietnia 2019 r., II OSK 1330/17, LEX nr 2681568.

¹²⁵ Uchwała NSA z dnia 2 grudnia 2019 r., II OPS 1/19, ONSAiWSA 2020, nr 2, poz. 11.

Konstytucja RP w obecnym kształcie, dopóty nie powinno się rozstrzygać z pominięciem zawartych w niej reguł.

Ostatnie z orzeczeń w przedmiotowej sprawie zostało wydane dnia 22 września 2020 r., nie dotyczyło jednak kwestii merytorycznych, a sprostowania z urzędu oczywistej pomyłki zawartej w postanowieniu NSA z dnia 8 października 2019 r., II OSK 1330/17¹²⁶.

Kwestia relacji między wewnętrznym porządkiem prawnym a prawem do tożsamości dziecka była przedmiotem rozstrzygnięć Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W sprawie *Mannesson przeciwko Francji* Trybunał rozpatrywał skargę bezpłodnego małżeństwa oraz dwóch bliźniaczek urodzonych w Stanach Zjednoczonych, które były biologicznymi córkami państwa Mennesson. Para skorzystała z zapłodnienia *in vitro* i zarodki wyhodowane dzięki materiałowi genetycznemu pana Mennesson zostały wszczepione kobiecie, w wyniku czego na świat przyszły dwie dziewczynki.

Postanowienie sądu w stanie Kalifornia stwierdzało, że państwo Mennesson byli ich rodzicami. Władze francuskie najpierw dokonały wpisu aktów urodzenia do francuskiego rejestru urodzeń, małżeństw i zgonów, a następnie go unieważniły, podejrzewając, że sprawa ta wiązała się z macierzyństwem zastępczym. Pozwy skarżących od tych decyzji zostały oddalone w ostatniej instancji przez Sąd Kasacyjny 6 kwietnia 2011 r. z tego powodu, że dokonanie takich wpisów do rejestru oznaczałoby legalizację macierzyństwa zastępczego, zgodnie z francuskim kodeksem cywilnym nieważnego ze względu na interes publiczny¹²⁷.

Trybunał orzekł, że nie została w tej sprawie złamana zasada poszanowania życia rodzinnego, natomiast złamano zasadę ochrony życia prywatnego. Zgodnie z zajęтым stanowiskiem poszanowanie życia prywatnego wymaga, aby każdy mógł ustalić szczegóły swojej tożsamości jako istoty ludzkiej, co obejmuje również jego pokrewieństwo. Ponadto nawet, jeśli art. 8 EKPC nie gwarantuje prawa do uzyskania konkretnego obywatelstwa, nie oznacza to, że nie jest ono elementem tożsamości jednostki¹²⁸.

¹²⁶ Postanowienie NSA z dnia 22 września 2020 r., II OSK 1330/17, LEX nr 3062328.

¹²⁷ *Mannesson przeciwko Francji* – wyrok ETPC z dnia 26 czerwca 2014 r., skarga nr 65192/11 w: M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2014*, LEX/el. 2015.

¹²⁸ *Mannesson przeciwko Francji* – wyrok ETPC z dnia 26 czerwca 2014 r., skarga nr 65192/11 w: M.A. Nowicki, *Europejski...*

V. Wnioski

Na podstawie prezentowanych treści można wysunąć następujące wnioski:

1. Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami należy do podstawowych kategorii uprawnień, jakie gwarantuje na poziomie normatywnym rodzicom i opiekunom prawnym zarówno wspólnota międzynarodowa, jak i prawodawca krajowy.
2. Istnieje konieczność udzielenia przez prawodawcę odpowiednich gwarancji na poziomie normatywnym. Z kolei odpowiednie regulacje normatywne powinny obejmować kontakty rodziców z szeroko pojmowaną władzą i instytucjami, które ją reprezentują, a także obszar relacji interpersonalnych. Kontakty międzyludzkie dotyczą zarówno uprawnień w stosunku do osób trzecich, które mogą ingerować w proces wychowawczy, jak i korelacji wzajemnych interesów z osobą dziecka, w stosunku do której realizowane są akty władzy rodzicielskiej.
3. Europa jest rozdarta ideologicznie zarówno w kwestiach podejścia do instytucji rodziny i małżeństwa, jak i do modelu wychowania. Na jednym biegunie usytuowane są państwa, w których małżeństwo jest związkiem mężczyzny i kobiety, z kolei druga grupa podmiotów dopuszcza w swym prawodawstwie możliwość zawierania małżeństw przez pary jedнопłciowe.
4. To, jakie podejście do instytucji małżeństwa reprezentuje prawodawca, wpływa w znaczący sposób na model wychowania, któremu poddawane są dzieci.
5. Niezależnie od rozumienia pojęcia rodziny, prawodawstwo poszczególnych państw Unii Europejskiej otacza tę instytucję ochroną.
6. W polskich realiach proces wychowania dziecka wspierany jest przez prawodawcę za pomocą licznych rozwiązań normatywnych, które mają pomóc rodzicom i opiekunom prawnym troszczyć się o prawidłowy rozwój fizyczny i duchowy. W głównej mierze dotyczą one sfery socjalnej, która zabezpieczona w odpowiedni sposób, realnie przyczynia się do usprawnienia procesu wychowawczego.
7. Zasada ochrony rodziny i życia rodzinnego w państwach unijnych regulowana jest w różnym zakresie. Niektóre ustawy zasadnicze sytuują ją jako powinność państw, które winny wykazać się odpowiednią aktywnością w tym zakresie. Inne zaś przyznają prawo inicjatywy obywatelom, którzy mogą domagać się od władz realizacji przysługujących

im praw. W niektórych konstytucjach łącznie proklamowane są zobowiązania państw i uprawnienia obywateli.

8. Na poziomie konstytucyjnym większość państw Unii Europejskiej zapewnia ochronę rodziny, jednakże pomimo że w II połowie XX wieku w niektórych aktach normatywnych o zasięgu międzynarodowym znalazły się deklaracje dotyczące statusu rodziny, nie nastąpiła harmonizacja unormowań między rodzicami a dzieckiem. Nie ujednolicono także roli, jaką odgrywać ma władza państwowa we wspieraniu rodziny bądź zakresu jej ingerencji w prawa rodzicielskie. Ponadto istniejące różnice są wynikiem zarówno rozumienia pojęcia rodziny, jak i stosunku do postrzegania istoty małżeństwa, niekoniecznie traktowanego jako związek damsko-męski.
9. Uprawnienia do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców uwarunkowane są korzystaniem z praw rodzicielskich bądź praw do opieki nad dzieckiem, niezależnie od tego, w jakiej rodzinie (modelu rodziny) są one realizowane. Idealne rozwiązanie tworzy rodzina, która jest naturalnym związkiem opartym na małżeństwie.
10. Małżeństwo (jako związek kobiety i mężczyzny) uzyskało w polskim prawie krajowym odrębny status konstytucyjny, zdeterminowany postanowieniami art. 18 Konstytucji RP. Zmiana tego statusu byłaby możliwa jedynie przy zachowaniu rygorów trybu zmiany Konstytucji RP, określonych w art. 235. W żadnym wypadku, także ze względów formalnoprawnych, zmiana charakteru czy statusu małżeństwa w polskim systemie prawnokonstytucyjnym nie mogłaby przyjąć formy ratyfikowanej umowy międzynarodowej (nawet ratyfikowanej w sposób kwalifikowany).
11. Obowiązujące w Polsce standardy prawa międzynarodowego nie wykluczają możliwości zawierania małżeństw jedнопłciowych, pozostawiając jednak kompetencje do decydowania w tym zakresie prawodawcy krajowemu.
12. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przeszło ewolucję w kwestiach dopuszczalności zawierania małżeństw jedнопłciowych. Początkowo Trybunał konsekwentnie stał na stanowisku, że prawo do zawarcia małżeństwa przypisane jest dla osób o odmiennej płci. Z czasem jednak pogląd ten uległ zmianie.
13. Polska ustawa zasadnicza wyklucza w obecnym kształcie możliwość uznania skutków prawnych małżeństw jedнопłciowych, ponadto nie uznaje się związków partnerskich. Wraz z Polską w Unii Europejskiej związków takich nie uznają: Bułgaria, Łotwa, Litwa, Rumunia i Słowacja. Małżeństwa osób tej samej płci mogą być z kolei zawierane w następujących państwach Unii: Austria, Belgia, Hiszpania, Szwecja, Portugalia, Dania, Francja, Luksemburg, Irlandia i Finlandia. W krajach, w których zalegalizowano homoseksualne związki małżeńskie, istnieje prawo do adopcji dzieci przez te pary. Również w niektórych państwach, gdzie rejestrowane są jedнопłciowe związki partnerskie, zezwala się na adopcję.

14. Istniejący model rodziny nie pozostaje bez wpływu na sposób wychowania dziecka. Należy jednak pamiętać, że w każdej sytuacji naczelną zasadą, która powinna być zachowana, jest ochrona dobra dziecka i jego interesu. Zasada traktowana nie tylko jako troska o rozwój fizyczny i zapewnienie odpowiednich warunków materialnych, ale także o rozwój duchowy (psychiczny), który w równym stopniu powinien być zapewniony.
15. Wychowanie ma zmierzać do ukształtowania młodego człowieka zgodnie z wolą jego rodziców i opiekunów prawnych. Nie jest to prawo bezwzględne i obwarowane może być ograniczeniami w postaci autonomii dziecka oraz realizacji przez państwo swoich podstawowych funkcji.
16. Wychowanie traktowane jest nie tylko w kategorii uprawnienia, ale również obowiązku, który trwa do ukończenia przez dziecko 18 roku życia. W związku z czym dziecko może żądać od rodziców, aby było wychowywane.
17. W sytuacji gdy rodzice lub opiekunowie prawni z różnych względów nie podejmują się opieki, dziecko ma do niej prawo ze strony władz państwowych.
18. W opinii Europejskiego Trybunału Praw Człowieka państwo powinno szanować przekonania rodziców, bez względu na to, czy są to przekonania religijne, czy filozoficzne, przez cały system kształcenia dzieci. Obowiązek ten jest szeroki i ma zastosowanie nie tylko do zawartości programów kształcenia, ale także do sprawowania wszystkich jego funkcji.
19. Europejski Trybunał Praw Człowieka, odnosząc się do rozumienia terminu poszanowanie/uznanie (ang. *respect*) w kontekście art. 8 EKPC, zauważył, że będzie się ono znacząco różniło w zależności od systemu prawnego danego państwa. Dlatego też cieszy się ono szerokim marginesem uznania przy określaniu kroków, które mogą zostać podjęte dla zapewnienia odpowiednich rozwiązań zgodnych z Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.
20. Zgodnie ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka samo poszanowanie przekonań religijnych rodziców oraz wierzeń dzieci oznacza prawo do wiary w daną religię lub do niewiary w żadną religię. W równym stopniu chroniona jest wolność wierzenia i wolność niewierzenia.
21. Prawo do wychowania dziecka jest utożsamiane z wolnością sumienia i religii rodziców i podlega ograniczeniom, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (art. 53 ust. 5 Konstytucji RP). Ponadto punktem odniesienia dla wszystkich decyzji podejmowanych w stosunku do osoby dziecka są jego prawa. Dziecko korzysta z nich w określonych warunkach i po spełnieniu pewnych wymagań. Warto więc dookreślić model relacji rodzic-dziecko, które jest pochodną praw rodziców oraz uprawnień przyznanych dziecku.

22. Konwencja o prawach dziecka przyznała dzieciom szereg praw, których zakres dotychczas stanowił wyłączną prerogatywę rodziców i opiekunów prawnych. Niektóre państwa, w tym Polska, dostrzegły w tym niebezpieczeństwo dla instytucji władzy rodzicielskiej i procesu wychowawczego dziecka.
23. Punktem odniesienia dla sprawowania władzy rodzicielskiej powinny być dobro dziecka oraz interes społeczny (art. 95 § 3 k.r.o.), a także rozwój umysłowy dziecka, stan zdrowia i stopień jego dojrzałości (art. 95 § 4 k.r.o.). Ponadto wyraźnie wyodrębniła się dwie kategorie spraw, które ukazują wzajemne relacje rodzic-dziecko w procesie wychowawczym. Pierwszą z nich są te, w których dziecko może samodzielnie podejmować wiążące decyzje. Drugą kategorię stanowią zaś te, które są przynależne rodzicom i opiekunom prawnym.
24. Zakres regulacji przyznających rodzicom prawo do wychowania dziecka zgodnie z ich przekonaniem różni się nieznacznie w poszczególnych państwach Unii Europejskiej. Podobnie jak w obowiązujących standardach międzynarodowych, poszczególne państwa ujmują to zagadnienie bądź w kategorii praw przyznanych rodzicom, bądź w kategorii spoczywających na nich obowiązków.
25. Realizując swoje uprawnienia w zakresie edukacji, rodzice zobowiązani są do wypełniania ciążących na nich obowiązków względem państwa. Jednym z nich jest realizacja obowiązku nauki i obowiązku szkolnego przez ich dzieci.
26. Na gruncie prawa do określenia kształtu wychowania dziecka pojawiają się wątpliwości, czy jego zakres obejmuje wpływ na treści programowe, do których przyswajania zostały zobowiązane dzieci. Zakres kompetencji organów, w których rodzice mają swoich przedstawicieli, ogranicza się w głównej mierze do kwestii wyrażania opinii. Kompetentne podmioty, tj. dyrektor szkoły czy organy sprawujące nadzór nad konkretną placówką, w większości kwestii nie są związane opinią rodziców.
27. Coraz częściej rodzice wychodzą poza zakres uprawnień gwarantowanych w ustawach i aktach prawnych niższego rzędu i powołują się na ogólne zasady, określone w Konstytucji RP czy umowach międzynarodowych. Sprzeciw, który coraz częściej jest wyartykułowany przez rodziców, dotyczy modelu wychowania, który władze państwowe narzucają w obowiązujących programach nauczania, jak również w zajęciach fakultatywnych, w których mogą uczestniczyć dzieci.
28. Sprawy z zakresu wychowania w duchu przekonań rodziców, które w przeważającej mierze rozpatrywane są przez wymiar sprawiedliwości, dotyczą dwóch zasadniczych kwestii. Pierwsza z nich oscyluje wokół wychowania seksualnego w szkołach i praw mniejszości seksualnych, drugą zaś są zagadnienia dotyczące obecności treści konfesyjnych w programach nauczania.
29. Zgodnie ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego wyrażonym w wyroku z dnia 27 maja 2003 r., K 11/03: „wiedza przekazywana w szkołach nie musi [...] być niezgodna

- z przekonaniem rodziców, ale też Konstytucja nie może gwarantować, i nie gwarantuje, że wiedza przekazywana w szkole będzie zgodna z przekonaniem rodziców”.
30. Nie odbierając autonomii państwu w zakresie określenia modelu edukacji, należy zauważyć, że tak zdecydowane postawienie sprawy w kraju, gdzie większość deklaruje się jako osoby wierzące, może budzić pewne opory, szczególnie gdy materia dotyczy kwestii związanych z religią bądź etyką chrześcijańską.
 31. Kwestie uczestniczenia w zajęciach z edukacji seksualnej uczniów niepełnoletnich pozostawione są woli rodziców. Rodzice powinni wyrazić pisemną rezygnację i złożyć ją dyrektorowi. W przeciwnym wypadku uczeń niepełnoletni obowiązany jest uczestniczyć w zajęciach, chociaż nie podlegają one ocenie i nie mają wpływu na promocję ucznia do klasy programowo wyższej ani na ukończenie szkoły przez ucznia. Podobnie uczeń pełnoletni może zdecydować, że nie chce uczestniczyć w zajęciach i złożyć deklarację dyrektorowi szkoły.
 32. Zgodnie ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie W. Dojan, A. Dojan i D. Dojan przeciwko Niemcom: „zdanie art. 2 Protokołu nr 1 nie uniemożliwia Państwu rozpowszechniania w szkołach państwowych, w drodze prowadzonego nauczania, obiektywnych informacji lub edukacji w ramach programu nauczania szkolnego, gdyż inaczej wszelkie nauczanie zinstytucjonalizowane mogłoby okazać się niepraktyczne”.
 33. Europejski Trybunał Praw Człowieka ustanawia limity, których państwo nie może przekroczyć. Po pierwsze, spełniając swe funkcje, przyjęte w odniesieniu do wychowania i nauczania, państwo musi dbać o to, by informacje lub wiedza przewidziane w programie nauczania były przekazywane w obiektywny, krytyczny i pluralistyczny sposób. Po drugie, nie można realizować żadnych celów w formie indoktrynacji, która może zostać uznana za brak poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców.
 34. W świetle opinii Europejskiego Trybunału Praw Człowieka programy szkolne są wyłączną prerogatywą państwa.
 35. Zgodnie ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka organizując nauczanie religii, czy umieszczając symbole religijne w salach lekcyjnych, należy mieć na uwadze prawa mniejszości. Jak zauważa bowiem Trybunał w sprawie Efstratiou przeciwko Grecji: „pomimo iż interes jednostki musi czasem ustąpić przed interesem grupy, demokracja nie oznacza po prostu, że pogląd większości zawsze przeważa: musi zostać osiągnięta taka równowaga, która zapewnia sprawiedliwe i odpowiednie traktowanie mniejszości i umożliwia uniknięcie nadużyć dominującej pozycji większości”.
 36. Z jednej strony, należy uwzględniać prawa mniejszości, szanując ich poglądy, ale z drugiej strony, również mniejszości nie mogą narzucać swej woli większości. Należy mniejszościom tworzyć przestrzeń, w której będą mogły realizować swoje uprawnienia.

Jednakże nie może dojść do sytuacji, że narracja głoszona przez takie grupy stanie się jedyną i dominującą.

37. Zdaniem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: „Aspekty religijne mogą być obecne w programach nauczania. Rodzice zaś nie mogą zgłaszać sprzeciwu do tego typu praktyk. Gdyby przyznać im to prawo, to cały system edukacyjny obarczony byłby niebezpieczeństwem niewykonalności” (sprawa Klaldsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii).
38. Samo pojęcie „stopień dojrzałości dziecka” jest kategorią nienormatywną, dlatego też konieczne jest odwołanie się do dorobku innych dziedzin nauki, orzecznictwa, ale także dokonanie próby wykładni systemowej.
39. Większość psychologów przychyliła się do wniosku, że dziecko osiąga dojrzałość między 12 a 13 rokiem życia. Dziecko w tym wieku potrafi bez wskazywania z zewnątrz dostrzec granicę między dobrem a złem i wyrobić sobie zdanie na temat poglądów wygłaszanych przez inne osoby.
40. Polski prawodawca uznaje dziecko za zdolne do podejmowania suwerennych decyzji w różnym wieku. W związku z tym należy uznać, że o ile nie określono precyzyjnie wymaganej granicy wieku, optować trzeba za 16 rokiem życia, który stanowi górną granicę.
41. W zakres uprawnień dziecka związanych z procesem wychowawczym wchodzi kwestie dotyczące ustalenia jego pochodzenia i poznania biologicznych rodziców. Uprawnienia te warunkują w znaczący sposób postępowanie rodziców przysposabiających i opiekunów prawnych.
42. Zagadnienia filiacyjne dotyczące osoby dziecka są ściśle skorelowane z koniecznością poszanowania jego dobra i ochrony jego interesu w jak najszerszym zakresie.
43. Problem ustalenia biologicznych rodziców ma ścisły związek z sytuacją małżeństw jednopłciowych.
44. W polskim porządku prawnym nie powinno się stosować rozwiązań, które są sprzeczne z zasadami konstytucyjnymi. Ustawa zasadnicza stanowi bowiem punkt odniesienia dla regulacji zarówno krajowych, jak i międzynarodowych.